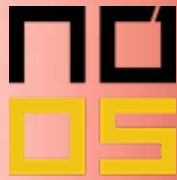

onzichtbare bruggen

kansen voor een (meer) rechtvaardige energietransitie

connecting for impact
number 5 foundation

the future is now

*“We need all of us to **create change**. We kids may only be 25% of the world population but we are 100% of the future. And that future is now.”*

Melati Wijsen

Jonge Nederlands-Indonesische klimaactiviste

o.a. founder Bye Bye Plastics

**Onzichtbare bruggen:
kansen voor een (meer) rechtvaardige energietransitie**

Een rapport van number 5 foundation
waarin uiteenlopende perspectieven en inzichten zijn gebundeld
van mensen voor wie *energie* niet vanzelfsprekend is in hun dagelijks leven
tot mensen die er hun werk van hebben gemaakt.

–

De fotografie in dit rapport staat symbool voor de centrale rol
van mensen in een rechtvaardige energietransitie.

Van bestuurders tot kinderen. Technici en jongeren. Actief of afgehaakt.
Mensen die zich wel of niet onderdeel voelen van de transitie.

Van mensen die zichtbaar zijn en mensen die (bijna) onzichtbaar zijn.

PUBLICATIE VAN EN VOOR IEDEREEN

Zonder mensen is er geen energietransitie. Te vaak nog gaat ‘wij’ over een beperkte groep mensen die zich de verantwoordelijkheid van de energietransitie aantrekt.

Maar juist het diep luisteren naar onzichtbare en stille perspectieven is de randvoorwaarde voor het duurzaam realiseren van klimaatdoelstellingen. In de verbinding van onverwachte perspectieven via gelijkwaardige dialoog openbaren zich de meest creatieve oplossingen van, voor en door mensen om wie het gaat.

Via een dynamisch dialoogproces van huiskamergesprekken in wisselende samenstelling, individuele contacten en analyses, ontrafelden we tussen maart 2022 en februari 2023 met een groeiende groep diverse mensen, wat er nodig is om te komen tot een (meer) rechtvaardige energietransitie en wie welke rol daarin heeft.

We hebben met heel veel plezier aan dit proces samengewerkt met bijzondere inwoners, bestuurders, beleidsmakers en aanpakkers vanuit verschillende perspectieven: van mensen die energie niet voor lief kunnen nemen tot de wetenschap; van de overheid tot maatschappelijke organisaties; van jongeren tot vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven. Juist ook de stemmen van inwoners die hier normaal niet over meedenken, zijn hier nadrukkelijk onderdeel van.

Deze publicatie bestaat dankzij de tijd, toewijding – zelfs in deze hectische tijden – en ervaring van honderden mensen met uiteenlopende achtergronden.

We zijn iedereen enorm dankbaar voor alle kennis, creativiteit en positieve energie. Het heeft geleid tot een enorme diversiteit aan gedachten, ideeën en inzichten over allerlei aspecten van een rechtvaardige energietransitie.

We zijn iedereen erkentelijk voor hun tijd, denkracht en openheid. Juist ook degene voor wie het de eerste keer was dat ze hun gedachten konden delen. Deze publicatie komt uit onze pen maar we zien het als collectieve inspanning. We hopen dat een ieder zich erin herkent. En dat vele anderen door de inzichten worden geïnspireerd om zelf aan de slag te gaan.

Speciale dank gaat uit naar Springtij die het initiatief heeft genomen en de partners van het eerste uur met wie we samen in relatief korte tijd veel in gang hebben gezet: Energie Beheer Nederland, Enexis Groep, Essent en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Dank voor jullie vertrouwen in ons als neutrale verbinder en aanjager van dit dynamische dialoogproces.

We bedanken ook graag *Stichting Delen geeft meer* voor het mede mogelijk maken van deze publicatie.

Carin Rots-de Vries: “Bij Stichting Delen geeft meer beogen wij bottum-up innovatiekracht los te maken en we waarderen dat deze publicatie dit zichtbaar maakt.”

AKHAYA AKSHAYA ANDRÉ ANICA ANITA ANKE ANNA ANNEKE
ANNELIES ANNEMARIE ANNEMIEKE ANNETTE ANNICK ANNIEK
ANOEK ANTJE ARKO ARMAND BARAN BENITO BIRGITTA BRAMSKE
CARINE CARMEN CAROLA CAROLIEN CHRISTIAAN CHRISTOPHER
CONSTANTIJN COR DAAN DENIZ DENNIS DERK DIANA DICK
DIEDERIK DORSA DUCO ELEONOR ELISABETH ELLEN ELMAR
ELS ELVIRA EMMA ERIK ESMAY ESTHER EVA EVERT FAITH
FOLKERT FRANS GABY GEANNE GERARD GERBEN GERD GERDA
GILINDE GUIDO HANNAH HANS HARSONO HESTER ILJA ILONA IRIS
ISABELLE JACK JACKLIEN JACQUES JAKOB JANICE JARID JENS
JENYA JEROEN JOLANDA JOLEIN JOOST JORIS JURGEN JÜRGEN
JUSTIN KAREN KARLIJN KARST KATINKA KEES KIM KLAAS KOEN
LAMMERT LAURA LAUREN LAURENTIEN LEENDERT LENNEKE LIA
LIANNE LIEVEN LINDE LISA LOEK LORENZA LOTTE LOTTE LOUDEN
LUCY MADELEINE MARIANNE MARINKE MARIT MARJOLEIN
MARJOLEINE MAURICE MAVIS MAX JOEP MELATI MELISSA MEREL
MICHIEL MICI MIRJAM MONIQUE NADIA NEO NICOLE NIELS OLOF
ONNOPALLAS PETRA PIETER PIM RACHEL RACHELLE RALPH
REINOUT RESI RICHARD RICK RICO RIK ROB ROBERT ROEL RON
ROOS ROSA RUBEN RUDOLPH SAF SAMANTHA SANDRA SANTUSIA
SARAH SEUN SIETSE SIMONE STACEY STIENTJE SUSAN SYLVANA
SYTZE TAKE THEO THIJS THOMAS TIFFANIE TIHANYSA TILLY TOM
TON TRUDY VICTORINE VIKTORIA VIRGINIA WALTER WIETSKE
WILMA WIM WINNIE XANDER YASMIN YOURI YVONNE

VOORWOORD

Deze publicatie is voor iedereen die beter wil begrijpen wat er nodig is voor een (meer) rechtvaardige energietransitie.

De kracht van het rapport zit in het proces zelf: het identificeren en bouwen van bruggen die nu nog te vaak onzichtbaar zijn.

Dit deden we via een dynamisch en gelijkwaardig dialoogproces op neutrale plekken: bij nummer 5 in Den Haag, nummer 90 in Almere, Springtij en de Nationale Onderwijstentoonstelling (NOT 2023). Door het verbinden van uiteenlopende mensen uit het hele land in verrassende samenstelling, openbaart zich vanuit gefragmenteerde – vaak nog ongehoorde – stemmen een collectief stemgeluid. Van mensen voor wie energie in hun dagelijks leven niet vanzelfsprekend is tot mensen die er hun werk van hebben gemaakt, van het maatschappelijk middenveld of MKB tot de jongere.

Voor besluitvormers, beleidsmakers en uitvoerders in de energietransitie heeft dit rapport hopelijk een gidsfunctie om vanuit gelijkwaardigheid dieper te luisteren naar verschillende, (on)zichtbare en stille(re) perspectieven. Dit is nodig om te voorkomen dat er blinde vlekken ontstaan of beleid vanuit verkeerde aannames wordt gemaakt. Bronkennis – vanuit de dagelijkse realiteit van mensen die door de energietransitie geraakt worden – is een voorwaarde om te begrijpen wat nodig is om te komen tot een nieuw, rechtvaardig en duurzaam energiesysteem.

Dit rapport draagt hopelijk ook bij aan het groeiende bewustzijn in de samenleving over het belang van een rechtvaardige energietransitie en de gezamenlijke verantwoordelijkheid die een ieder hiervoor heeft. Een ding is duidelijk: lokaal gebeurt heel veel! Iederéén wint als inwoners, bestuurders en andere systeemspelers samen – als gelijkwaardige bondgenoten, vanuit eigen rol en op neutrale plekken – bouwen aan onzichtbare bruggen om te komen tot rechtvaardige energietransitie. Zeker in deze tijd waarin de termen *polarisatie* en *de kloof* veelvuldig worden gebruikt en een groeiende groep inwoners moeite heeft het hoofd financieel boven water te houden.

Dit rapport biedt ook een kans voor iedereen die interesse heeft in een systemische en mensgerichte aanpak, die stoelt op het inrichten van verrassende processen vanuit neutraliteit, gelijkwaardigheid en gezamenlijkheid. De aanpak en procesinrichting van nummer 5 bleken een waardevolle aanvulling te zijn op reeds opgedane inzichten via andere processen en aanbevelingen vanuit de wetenschap. Deze dimensies komen dan ook in dit rapport bij elkaar.

De stemgeluiden – die op deze collectieve en inclusieve manier zijn samengekomen en gebundeld – verrijken en verdiepen zo andere initiatieven. Met name de democratische processen die erop zijn gericht om de energietransitie meer van iedereen te (kunnen) laten zijn, zoals (inwoners)participatie, inspraakprocessen en het Nationaal Klimaat Platform.

Inwonersperspectieven op vraagstukken zijn nu eenmaal anders dan die van mensen die er vanuit de verte naar kijken. Hun *bronkennis* van de dagelijkse realiteit is onvervangbaar om te snappen wat er gaande is en wat er nodig is. Wat gebeurt er in hun leven? Wat betekent duurzaamheid en energie voor hen? Welke belemmeringen ervaren zij om bij te dragen aan de energietransitie? Welke kansen zien zij?

Dialogoog is nooit af en dit rapport is niet vrijblijvend. We hopen dat het wordt gebruikt in het verder vorm geven van een rechtvaardige energietransitie. En hoe eerder het rapport zélf oud nieuws is, hoe beter. Want het doel is natuurlijk dat de inzichten en kansen in concrete acties worden omgezet. Dit is hét moment om samen door te bouwen vanuit en aan de onzichtbare bruggen. Zo krijgen we een energietransitie van de grond die rechtvaardig is voor iedereen.

Carola Wijdoogen & Laurentien van Oranje
Directeur-bestuurders number 5 foundation

De stemgeluiden in dit rapport verrijken en verdiepen andere initiatieven...

*Landelijke
raadpleging*

Burgerberaad

*Participatievormen
en -instrumenten
energietransitie*

*Onderzoeks-
rapporten*

...

*Regionale
energiestrategieën*

*Nationaal
Klimaat
Platform*

*Gemeentelijke
uitvoeringsplannen*

*Toekomstige
initiatieven*

Woordenlijst	11
<i>Casus: leren samenwerken bij een inwonersinitiatief</i>	14
Aanleidingen en urgentie	16
Inwoners een cruciale rol	18
Rechtvaardigheid urgente aandacht	20
Nieuwe behoeften door armoede en (ervaren) ongelijkheid	21
<i>Interview: Neo de Bono & Roel Woudstra</i>	22
Een inclusief proces	26
De aanpak van number 5 foundation	28
Het belang van neutraliteit	30
Activiteiten in getallen en tijdlijn	32
<i>Interview: Kees Vendrik</i>	34
Kerninzichten	38
Dialogo alleen al is van grote waarde	40
Verschillende waarde(n) van rechtvaardigheid	44
Onbegrip tussen inwoners, bedrijven en overheid	52
Gedeelde frustraties en behoeften	56
Urgentie van gelijkwaardige verbinding tussen (lokale) overheid en inwoners	62
<i>Casus: in de knel bij de Vereniging van Eigenaren</i>	66
Kansen	68
<i>De mens centraal</i>	72
Kans # 1 – Creëer structureel ruimte voor dialoog	74
Kans # 2 – Organiseer meer en échte samenspraak met inwoners	80
Kans # 3 – Benadruk en versterk het positieve (transitie van onderop)	84
Kans # 4 – Verbind de rechtvaardige energietransitie met het onderwijs	88
<i>Gelijkwaardige dialoog: 25 vragen aan jezelf</i>	94
<i>Bronnen</i>	96

WOORDENLIJST

Begrip en onbegrip beginnen vaak al bij de keuze en manieren waarop woorden worden gebruikt en wie ze gebruiken. Onduidelijkheid over definities, woorden die een eigen leven leiden, of woorden die voor lief worden genomen zonder dat de precieze betekenis kritisch wordt bevraagd. Hieronder een lijst woorden die in deze publicatie voorkomen en die misschien vragen oproepen. Daarbij ook een voor deze publicatie gehanteerde definitie van energietransitie, klimaattransitie, duurzaamheid en *just energy transition* – begrippen die vaak door elkaar worden gebruikt.

Afvinken (van participatie)

- /// Als je praten met inwoners ziet als iets dat op een lijst staat van dingen die je móet doen
- /// – terwijl je het niet doet omdat je het echt belangrijk vindt en er zelf op was gekomen.

Bestuurders

- /// Normaal gesproken worden alleen politieke vertegenwoordigers of de top van het bedrijfsleven ‘bestuurders’ genoemd. Maar in deze publicatie bedoelen we er alle mensen mee die op posities zitten waar ze bepalende invloed hebben op besluitvoering of beleid.

Betrokkenheid

- /// Betrokken worden zonder beslissingsmacht of de mogelijkheid je mening te laten horen en te weten wat er wel/niet mee gedaan is en waarom (bijvoorbeeld bij enquêtes of informatieavonden).

Bronkennis

- /// Kennis van inwoners die vanuit hun dagelijkse realiteit een vraagstuk bekijken en daarmee ook helpen deze te ontrafelen en bevatten.

Community

- /// Een groep mensen met gelijkgestemde interesse voor een bepaald onderwerp.

Duurzaam

- /// Als iets langdurig en op een goede manier blijft bestaan.

Energietransitie

- /// De overgang van fossiele energie uit aardgas, olie en steenkool naar volledige duurzame energie in 2050.

EZK, SZW, I&W

- /// Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK). Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). Het ministerie van Infrastructuur en Water (I&W).

Inclusief

- /// Als je je zó organiseert dat veel verschillende mensen zich gezien en gehoord voelen. En als iedereen zich ervan bewust is dat niet iedereen op dezelfde manier kijkt en dezelfde taal gebruikt.
- /// En als iedereen daar dan ook nog naar handelt.

Inspraak

- /// De mogelijkheid je mening te laten horen. Inspraak is niet vrijblijvend als degene met inspraak terughoort wat daar wel of niet mee is gedaan, en waarom. Inspraak betekent niet beslissingsmacht.

Inwoners

- /// Alle inwoners in Nederland. Iedereen kijkt anders tegen vraagstukken zoals de energietransitie aan. Inwoners bieden de bronkennis om te snappen wat er gaande is en wat er nodig is.

Inwoners(proces) participatie

- /// Deelname op alle niveaus en in alle stappen van besluitvormingsprocessen. Participatie suggereert dat er een andere eigenaar is, die (de regels van) het spel bepaalt. Participatie komt van het Latijnse woord pars (deel) en cipere (nemen).

Maatschappelijk middenveld of het 'rustige midden'

- /// Veelal wordt het maatschappelijk middenveld gezien als het geheel van (vrijwillige) particuliere organisaties, die vanuit de plaats en de aard die zij innemen in de samenleving ook wel burgermaatschappij wordt genoemd. Het geluid van het 'rustige midden' wordt nauwelijks herkend omdat ze geen kant kiezen en ... zich stil houden. Door de ontzuiling is het verbindende stemgeluid van de diverse middengroep anders of minder georganiseerd. Als een onderdeel van de samenleving kan het 'rustige midden' een belangrijke rol spelen in de rechtvaardige energietransitie waarbij burgerschap vorm wordt gegeven.

Macro, meso, micro

- /// Kijken of vergelijken op macro-niveau betekent dat je kijkt naar de samenleving als geheel, op meso-niveau naar groepen mensen en op micro-niveau naar individuen.

Niet-vrijblijvend

- /// Als iemand verplicht is om afspraken na te komen of ideeën ook echt uit te voeren. Bijvoorbeeld bij inspraak: terugkoppelen aan diegenen die meningen, ervaringen of inzichten hebben gedeeld.

Polarisatie

- /// Verdeeldheid tussen wij-zij, die actief wordt gevoed door taal, houding en gedrag. Polarisatie draait ook om gevoel en identiteit (in plaats van rationele belangen of argumenten) en erkenning van een ieder als gelijkwaardig inwoner.

Just energy transition

- /// *Just transition* wordt in de energietransitie vaak gebruikt in de betekenis van een eerlijke verdeling van kosten en baten, zowel economisch als sociaal (lusten en lasten).

Samenspraak

- /// Op basis van gelijkwaardigheid (neutrale plek) en in gezamenlijkheid komen tot creatie van een proces en/of oplossing.

SDGs

- /// De 17 duurzame ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties (Sustainable Development Goals).

Structureel

- /// Iets dat steeds terugkomt. Als alle onderdelen goed in elkaar zitten en iets niet toevallig tot stand is gekomen.

Systeem

- /// Bestaat uit elementen, de relaties tussen deze elementen, en een functie/doel: maar het is meer dan de som der delen (Meadows, 2015).

Systeemspelers

- /// Een systeemspeler is een organisatie (bedrijf, overheid of maatschappelijke organisatie) die een kritieke rol speelt in het ecosysteem van de energietransitie.

Symboolpolitiek

- /// Doen alsof je iets verandert of bijvoorbeeld jongeren niet-vrijblijvende inspraak of invloed geeft, terwijl dat niet echt zo is.

Transitie

- /// Een proces van fundamentele en onomkeerbare veranderingen in cultuur, (institutionele) structuur en werkwijze op systeemniveau (Drift, n.d.). Een kind vroeg eens: “Hoe lang duurt een transitie?”

Vertegenwoordiging

- /// Iets doen in naam van een ander of namens het belang van iets of iemand opkomen.

Vraagstukken

- /// Complexe problemen waarin veel belangen meespelen.

CASUS: LEREN SAMENWERKEN BIJ EEN INWONERSINITIATIEF

In een collectief van 10 particuliere rijtjeswoningen in Rotterdam moet besloten worden over het toepassen van duurzame bouwmethoden. Twee inwoners hebben een uitgesproken mening, acht inwoners zijn meer neutraal. De koploper uit dit collectief particulier opdrachtgeverschap heeft een aantal lessen uit de praktijk opgetekend, die zij graag deelt.

Les 1

Om te komen tot een rechtvaardige keuze is het van belang dat iedere inwoner zich voldoende gehoord voelt. Bij een eerder besluitvormingsproces rondom de keuze voor de architect was al duidelijk geworden dat twee inwoners een sterke mening hadden, die zij bleven herhalen en dat de andere inwoners stil(ler) waren. Het rommelige proces vanuit meningen werd als onrechtvaardig ervaren, omdat niet iedereen zich gehoord voelde.

Les 2

Voor het inrichten van een besluitvormingsproces voor (duurzame) bouwmethoden waarbij iedereen gehoord kan worden, maar het niet allemaal eens is, is tijd nodig om eerst aan de voorkant te praten over wat belangrijk is, bijvoorbeeld: kosten, exploitatie, onderhoud, ruimte, CO₂, kans op een goed bouwbedrijf. Pas als iedereen het over de relevante elementen eens is, kan elke inwoner een persoonlijke (af)weging maken. De optelsom van de – anonieme – individuele wegingen is de collectieve weging, waarbij niemand zich hoeft te

verantwoorden of te verdedigen voor de eigen keuze. Uiteindelijk staat op papier wat is afgesproken en is het besluit in 10 minuten formeel bekrachtigd.

Les 3

Tot een gezamenlijk besluit komen over iets ingewikkelds en kunnen omgaan met verschillen – zoals bij het samen vormgeven van de energietransitie – vraagt om aandacht, tijd en specifieke vaardigheden.

Hoewel een externe procesmanager beschikbaar is, is het de koploper die vanuit eigen professionele deskundigheid veel werk heeft verzet.

Resultaat

Ondanks de worsteling van inwoners met eigen belang versus gezamenlijk belang en de onderlinge verschillen, was iedereen het eens met het besluit. Helaas heeft het uiteindelijke besluit niet bijgedragen aan de energietransitie omdat te weinig bouwbedrijven binnen de gestelde tijdseis van de gemeente, de duurzamere variant konden leveren. Een gemiste kans, met een lange termijn effect, dit type bouwbesluiten wordt vaak maar één keer genomen.

“Om te kunnen samenwerken is het van belang om eerst de onderlinge verschillen te onderzoeken, zonder te oordelen. Te vaak wordt er te snel op gezamenlijkheid gefocust en worden de verschillen weggestopt. Om er samen uit te komen zijn juist ook de verschillen van belang, want daar kan het spannend worden.”

**AANLEIDINGEN
EN URGENTIE**

INWONERS EEN CRUCIALE ROL

De energietransitie is reeds lange tijd gaande en wordt gekenmerkt door een overwegende top-down benadering waarbij de focus vaak op technische oplossingen en kostenefficiëntie ligt.

Het businesscase-denken is ook bij de overheid de boventoon gaan voeren, waardoor bij het ontwerpen van top down beleid – zoals bij wind- of zonneparken of de aanleg van een warmtenet – wordt gezocht naar het behalen van de grootste reductie CO₂-uitstoot per ton tegen de laagste kosten.

Inspraakvormen worden in Nederland wel georganiseerd, o.a. ten behoeve van bijvoorbeeld het Energieakkoord, het ontwikkelen van regionale energiestrategieën en de gemeentelijke aanpakken, maar veelal zijn deze gericht op het uitwisselen van standpunten, onderhandelen over belangen van organisaties of het realiseren van al bedachte oplossingen.

De uitvoerbaarheid van beleid dat wordt bedacht blijkt vaak pas in de praktijk. Met deze benadering zijn wel al resultaten geboekt, maar er is nog beperkte tijd om de klimaatdoelen te halen. Een versnelling van de energietransitie is nodig.

Hierbij spelen inwoners een cruciale rol. Immers om de doelen te halen zijn veranderingen nodig waar iedereen iets van merkt, ziet of mee moet. Het kabinet zoekt dan ook naar manieren om de rol van inwoners in de klimaat- en energietransitie meer en vaker vorm te geven.

Betrokkenheid, participatie, landelijke raadpleging, inspraak en burgerberaad. Hoe goed de intentie van deze processen ook is – zelfs als de drempels voor meedoen voor inwoners niet te hoog zijn – de overheid blijft vaak de eigenaar van het proces. Inwoners mogen alleen binnen kaders en onder voorwaarden van de overheid meedoen. Hierdoor blijft juist de zo waardevolle eigen en onverwachte inbreng van inwoners buiten beeld.

rechtvaardig

“Er kunnen nog zoveel rapporten zijn die – met cijfers onderbouwd – aangeven dat het goed gaat met Nederland, maar als individuele burgers in de buurt of wijk – ook door feiten gestaafd – dat niet zo ervaren, wordt dat als extra onrechtvaardig gezien.”

- Herman Tjeenk Willink

RECHTVAARDIGHEID URGENTE AANDACHT

Tegelijkertijd is het besef gegroeid dat rechtvaardigheid (ook) een belangrijke pijler moet zijn van het Nederlandse klimaatbeleid en daarmee de energietransitie. Voor het realiseren van de energietransitie is het cruciaal dat inwoners, bedrijven en andere maatschappelijke spelers de energietransitie als rechtvaardig beleven. Een *voor iedereen rechtvaardige energietransitie* is een ambitie die om urgente aandacht vraagt, aldus de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (Visser, 2023). Rechtvaardigheid is een steeds belangrijkere factor voor het realiseren van de energietransitie.

Er is dan ook toenemende zorg over het vergrotende effect van de maatregelen van de energietransitie op ongelijkheid in de samenleving. De energietransitie raakt iedereen. Door de gestegen energieprijzen begint het door te dringen dat *iedereen* juist ook gaat om mensen die in armoede moeten leven of moeite hebben om financieel het hoofd boven water te houden. De hogere prijzen leiden weliswaar tot energiezuiniger gedrag, waardoor meer inwoners bijdragen aan de energietransitie, ze leiden ook tot meer ongelijkheid van en tussen inwoners.

NIEUWE BEHOEFTE DOOR ARMOEDE EN (ERVAREN) ONGELIJKHEID

Ervaren of feitelijke rechtvaardigheid van en tussen inwoners veroorzaakt door de energietransitie gaat niet alleen over ongelijkheid in inkomen. Het heeft meer kleurschakeringen en nuances. Voorbeelden hiervan zijn buurtgenoten met een elektrische auto en een dak vol zonnepanelen, die daarmee veel meer gebruik maken van het energienetwerk maar hetzelfde betalen als iedereen in de buurt, of windmolens dichtbij woningen terwijl inwoners er geen voordeel van hebben. Gevoelens van onrechtvaardigheid kunnen ook ontstaan bij inwoners die ongelijkheid ervaren in sociale netwerken, financiële of praktische mogelijkheden om mee te kunnen doen. Ook ongelijkwaardige inspraakprocessen zonder beslissingsmacht kunnen worden ervaren als onrechtvaardig.

“Mijn gevoel van rechtvaardigheid wordt ondermijnd door eenzijdige communicatie vanuit bubbels en vanuit belangen”.

Directe aanleiding voor dit rapport was de vraag van Stichting Springtij over hoe om te gaan met bedrijven die nu hun bedrijfswaarde voornamelijk halen uit productie of gebruik van fossiele brandstoffen.

Dit vraagstuk manifesteert zich binnen Springtij, maar leeft ook samenlevingsbreed, tussen generaties en landen: *wie draagt de verantwoordelijkheid voor het probleem en wie draagt de verantwoordelijkheid voor het oplossen van het probleem?* Ook deze ongelijkheid in ‘aansprakelijkheid’ raakt feitelijke of gepercipieerde rechtvaardigheid.

De grotere systemische vraag gaat dan ook over het vormgeven van een (meer) rechtvaardige energietransitie. Wat is er nodig en hoe is dit verbonden met andere thema’s zoals energiearmoede, ongelijkheid, gezondheid, (gebrek aan) vertrouwen, inclusie en transparante verdeling van de lasten van de energietransitie?

Dit zijn vragen die niet vanuit één perspectief begrepen en opgelost kunnen worden. Deze maatschappelijke opgave is alleen te doorgronden door deze gelijkwaardig met diverse mensen – systeemspelers én inwoners – in verschillende samenstellingen en vanuit verschillende perspectieven uit de samenleving te bekijken en te ontrafelen.

Neo de Bono & Roel Woudstra

Neo de Bono (links, Buurtinitiatief) en Roel Woudstra (rechts, Buurkracht) reflecteren vanuit hun eigen rol op kerninzichten en kansen voor een rechtvaardige energietransitie.

Een van de kerninzichten gaat over onbegrip tussen inwoners, overheid en bedrijven. Hoe ervaren jullie dat?

Roel: “Dat begrijp ik heel goed. Inwoners, overheid en bedrijven werken en denken vanuit verschillende waarden, terwijl juist gemeenschappelijke waarden belangrijk zijn voor samenwerking. We werken eigenlijk helemaal niet zo goed meer samen. De grootste uitdaging is dat we het samenwerken zijn verleerd.”

Neo: “Hoe je samenwerkt is per definitie ongelijk. Alles wat aan oplossingen bedacht wordt, wordt door 20 % van de mensen bedacht en daar mag je op reageren. Maar je mag niet zelf met oplossingen komen. Het hele rechtvaardige principe gaat dan dus al overboord”

Volgens Neo zit onrechtvaardigheid in verschillende aspecten, het kan met taal te maken hebben op formulieren of de vorm, bijvoorbeeld alleen maar digitale informatie.

“Veel mensen hebben hier geen toegang toe en toegang tot informatie is belangrijk. Rechtvaardigheid is ook of de consequenties voor iedereen gelijk zijn. We zijn allen gelijk, maar de een is net wat gelijkjer dan de ander.”

“Dit soort transities kunnen alleen met de groep worden gerealiseerd. Kracht van het collectief, maar wat is ieders rol? We plakken het oude systeem op het nieuwe systeem, maar zo werkt het niet. We moeten opnieuw afspraken maken over hoe we samenwerken en wat ieders rol is. Essentie van gelijkwaardigheid zit in de verhouding van het individu tot het collectief. Daar zit toch een pijnlijk punt. Het gaat om de bereidheid om je individueel belang minder zwaar te laten wegen dan het collectief belang.”

“Bij bijvoorbeeld corona, ging dat goed, men hielp elkaar, vanuit een gezamenlijk doel zorgen voor elkaar. De coöperatie is daardoor ook gegroeid. Kracht om op te bouwen.”

“Het is belangrijk dat collectieve waarden meer betekenis krijgen. Dat betekent ook anders naar je eigen rol kijken. Van de burger wordt ook verwacht om verantwoordelijkheid te pakken en niet achterover te leunen in de verwachting dat de overheid alles doet.”

Beiden onderstrepen het belang van het zichtbaar maken van het organiseren van het collectief en de meerwaarde die dat heeft. Dat kan jaren duren, net zoals kinderen opvoeden. In de dialogen zit een duidelijke onderstroom voor het collectief. Door het vieren van bewonersinitiatieven, bijvoorbeeld door de overheid, ontstaan collectieve waarden. Iedereen heeft voorbeelden nodig.

“Je kunt de klimaatcrisis van vandaag beter een verantwoordelijkheidscrisis noemen.”

Vanuit jullie ervaring: met welke andere thema's is de energietransitie verbonden?

“Vergroening van wijken, dingen samendoen, thematiek bijv. carnavalsverenigingen kunnen belangrijk zijn. Energie is niet het enige onderwerp dat mensen boeit. Het samenwerken wordt daardoor complex en vergt veel organisatievermogen.”

“In basis gaat het erom of we hetzelfde probleem ervaren en hoe groot is dit. Bijna niemand was voor de energie bespaar-actie te porren. Dat ervaren de inwoners juist als een belediging. Gezond eigen belang (doe je het voor jezelf) werkt. Wat ook werkt is mensen mee laten helpen, en als de maatregel makkelijk te kopiëren is en weinig regels heeft. Neo geeft aan: als men de transitie van onderop wil versterken, dan is gelijkwaardigheid en behoud van eigen regie cruciaal. Mijn (bron) kennis van en over oplossingen heeft ook financiële waarde en een financiële vergoeding zou geen invloed op eigen regie moeten hebben!”

Waar zouden we moeten staan in 2025?

“Iedereen zou eigenlijk door de collectieve wasstraat moeten gaan, dat we allemaal vanuit hetzelfde punt beginnen. Dat we een gezamenlijk vertrekpunt hebben: een gedeeld, gezamenlijk belang.”

“In 2025 moeten we weer hebben geleerd hoe het is om vanuit gelijkwaardigheid met elkaar samen te werken. Dat betekent dat er meer plekken moeten komen, ook bij de overheid, waar ‘samenwerken’ geleerd wordt.”

A person is holding a large, variegated Monstera plant in a black pot. The plant has large, deeply lobed leaves with prominent white and yellow variegation against a dark green background. The person's arm and hand are visible, holding the stem of the plant. The background is solid black, making the plant and the text stand out.

EEN INCLUSIEF PROCES

DE AANPAK VAN NUMBER 5 FOUNDATION

Geïnitieerd door Springtij leidde number 5 foundation samen met partners tussen maart 2022 en april 2023 een dynamisch dialoogproces om te ontdekken wat er nodig is om te komen tot een rechtvaardige energietransitie en wie welke rol daarin heeft.

Dialogoog is een proces en kan bestaan uit verschillende sessies met verschillende werkvormen en doelen zoals ontmoeten, verrassen of verwarren. Het doel kan zijn om zicht te krijgen op allerlei verschillende perspectieven en elkaar beter begrijpen. Goed luisteren, doorvragen naar de betekenis en analyseren helpen voorkomen dat er blinde vlekken ontstaan of verkeerde aannames worden gedaan voor plannen of beleid.

“You can never change a problem downstream.”
David Bohm

De number 5 foundation aanpak is ontwikkeld vanuit onze kernwaarden en heeft vijf hoofdingrediënten:

1. Dagelijkse realiteit van mensen als leidende logica

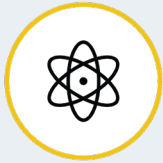
- Relevante data identificeren over zowel de situatie van mensen t.o.v. een vraagstuk als de voortgang.
- Dieper luisteren naar de verschillende perspectieven van mensen die vraagstukken in de dagelijkse realiteit (be)leven.
- Dissonanties blootleggen tussen menslogica en systeemlogica om tot de juiste probleemdefinities te komen.

Vanuit neutraliteit en onafhankelijkheid werken we bij **number 5 foundation** aan complexe maatschappelijke vraagstukken voor een rechtvaardige en duurzame samenleving. Onze kernwaarden zijn *gelijkwaardig, nieuwsgierig, nederig, autonoom en ondernemend.*

Lees meer op www.numberfive.community

2. Bottom-up aanpak vanuit gelijkwaardige dialoog

- Dialoog als continu, bottom up en collectief proces van perspectieven delen, ervaring uitwisselen, nieuwe inzichten opdoen en samen tot andere oplossingen komen.
- Verschillende perspectieven samenbrengen vanuit gelijkwaardigheid.
- Vraagstukken ontrafelen tot de kern zodat een helder beeld ontstaat van wat er aan de hand is en nodig is voor oplossingen.

3. IJsberg model voor systemische aanpak

- Verschillende lagen en signalen vanuit de onderstroom zichtbaar maken.
- Inzicht krijgen in de dwarsverbanden tussen relevante onderwerpen en alle dimensies van een vraagstuk.
- Een gezamenlijk beeld bereiken van wat nodig is voor systeemverandering.

4. Gedeeld kompas

- Versnipperde initiatieven samenbrengen.
- Vertrouwen opbouwen dat individuele inzichten een plek krijgen in een collectief narratief.
- Combineren van inzichten en aanbevelingen over verminderen (curatief) en voorkomen (preventief).
- Opstellen van een rapport dat dient als gedeeld kompas en nieuwe taal voor alle spelers.

5. Dynamisch proces

- Lange termijn visie en missie opstellen met daarin meerdere actielijnen die gaandeweg ontstaan.
- Inspelen op onverwachte kansen die voortkomen uit waar de energie zit en wat er in het proces gebeurt.
- Kernmissie, kernwaarden en menslogica bewaken.
- Vooruitdenken, proberen, leren, bijsturen.

HET BELANG VAN NEUTRALITEIT

Voor een dynamisch en gelijkwaardig dialoogproces is neutraliteit cruciaal. Op neutrale plekken bij number 5 en number 90 zijn alle aanwezigen gelijkwaardig: inwoners én systeemspelers (overheid, bedrijven, maatschappelijke organisaties). We zien deze neutrale plekken ook als transitieplekken: nu worden systeemspelers vaak gewantrouwd omdat veel mensen zelf door systemen met wantrouwen worden of werden bejegend. Neutrale plekken doorbreken deze vicieuze cirkel van wantrouwen.

De kernelementen van onze rol als neutrale verbinder:

- Creëren van een neutrale plek voor gelijkwaardige en inclusieve dialoog;
- Waarborgen van een veilige sfeer waarin iedereen zich durft te uiten;
- Bewaken van de grote lijnen van het proces;
- Verdiepen op inhoud met aandacht voor details zonder er eigenaar van te worden;
- Iedere stap zorgvuldig en gedragen door de groep zetten;
- Fundamentele vragen stellen, tussen de regels door luisteren en helpen om alle gedachten aan elkaar te rijgen tot een gezamenlijk narratief.

uitdaging

“Klimaatverandering
is een van de belangrijkste
uitdagingen van onze generatie.”

- Minister Rob Jetten

Brief aan de Kamer d.d. 6 december 2022

ACTIVITEITEN IN GETALLEN EN TIJDLIJN

Het proces om tot deze publicatie te komen liep van maart 2022 tot april 2023.

Interviews, publicaties en tal van andere bronnen hebben ons gevoed met kennis vanuit dagelijkse realiteit van inwoners.

Bij iedere dialoog waren individuele inwoners en vertegenwoordigers van relevante systeemspelers aanwezig. Doordat zij spraken vanuit hun eigen perspectief en situatie ontstonden er nieuwe verbindingen en bouwden we aan een diverse en brede community die cruciaal is voor een vervolg.

Een greep uit de veelheid van organisaties, sectoren en individuen die hun perspectieven deelden bij de dialogen:

Overheden, provincies en gemeenten. Klimaatactivisten en fossiele bedrijven. Woningbouw coöperaties en (bouw) bedrijven. Energiebedrijven en netbeheerders. Buurthuizen, vrijwilligersorganisaties en burgerinitiatieven.

Startups, NGOs, het MKB en multinationals. Wetenschaps- en onderzoeksinstituten, studenten, scholen en onderwijspartners. De kunstsector, de media, juristen, maatschappelijk werkers, gemakszoekers en gedupeerden uit de toeslagenaffaire.

Kinderen en jongeren, digibeten, laaggeletterden, bestuurders, ouderen, duurzaamheidsprofessionals, mensen die kampen met energiearmoede en meer...

5 gedreven kernpartners

10 dialoogsessies met honderden aanwezigen

Dialogen op 3 grote nationale evenementen: State of the Sustainability Profession, Springtij en de Nationale Onderwijs Tentoonstelling (NOT)*.

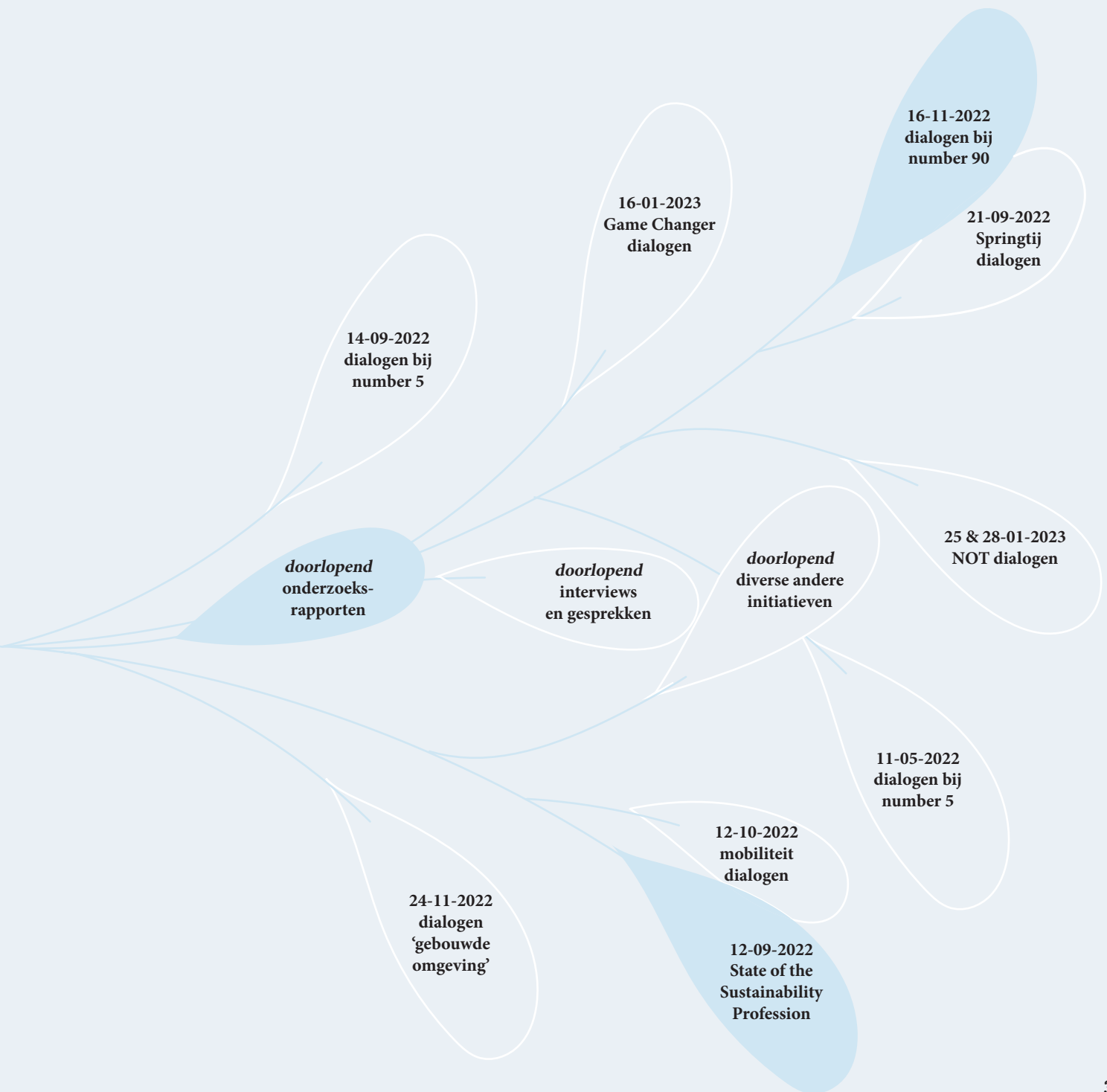
35x

Gemiddeld 35 deelnemers per dialoog

1000

meer dan 1000 betrokkenen

De NOT is de grootste vakbeurs in Nederland voor professionals in de kinderopvang, buitenschoolse opvang, het primair en voortgezet onderwijs.

Kees Vervandrik

Vanuit zijn rol als voorzitter van het Nationaal Klimaat Platform kijkt Kees met zijn team naar wat goed gaat en wat beter kan in de praktische wereld van de klimaattransitie en rapporteert dat aan klimaatminister Jetten. In dit interview reflecteert Kees op kerninzichten en kansen van deze publicatie.

De energietransitie is nodig om de klimaatdoelen te halen. Het platform is een soort van nationaal prikbord met “dit gaat niet goed, dit gaat wel goed”.

Wat betekent een rechtvaardige energietransitie volgens jou?

Voor Kees is het helder wat een rechtvaardige energietransitie betekent. Rechtvaardigheid is een voorwaarde om de energietransitie te realiseren “de transitie zal rechtvaardig zijn, of hij zal niet zijn”. Dit vindt hij als uitgangspunt ongelofelijk belangrijk. En dat de energietransitie snel gerealiseerd moet worden is voor hem ook duidelijk want “we zijn uiteindelijk in dienst van de jongere generatie. Als we niet opschieten worden beloftes aan jongeren gebroken.”

Rechtvaardigheid gaat volgens hem over wie verantwoordelijk is voor het veroorzaken van het probleem en wie de verantwoordelijkheid draagt voor het oplossen van het probleem.

“Mondiaal speelt dit al heel lang, de grootste vervuilers dat zijn wij, de Westerse landen. Op nationale schaal verwoorden mensen dit ook: er wordt door burgers en ondernemers voortdurend gekeken naar die bedrijven, die blijven vervuilen. Luchtvaart, scheepvaart, deze sectoren moeten ook bijdragen aan de oplossing. Het is dus belangrijk om scherp uit te leggen wie de lasten en de lusten krijgt. De hele maatschappij zou pro rato aangesproken moeten worden. Dat is rechtvaardig. We zouden mensen met geringste kansen/mogelijkheden op nummer 1 moeten zetten, hun voetafdruk is pro rato het kleinst.”

Hoe kijk jij naar de kans om het positieve te benadrukken en te versterken (“transitie van onderop”)?

Waar het in dit kader volgens Kees eigenlijk over zou moeten gaan is over het (gedeeltelijk) verdwijnen van de maatschappelijke democratie (middenveld) door de ontzuiling. Maatschappelijke democratie en formele democratie zijn broer en zus. Volgens hem moet de maatschappelijke democratie weer uitgevonden, vertrouwen gegeven en gefaciliteerd worden, zodat de teruggetrokken burger weer mee gaat doen. Energiecoöperaties zijn een vorm van maatschappelijke democratie.

“Het is een fenomenaal groot project, de rechtvaardige energietransitie. Op alle fronten hebben we actief leiderschap nodig: politiek

“Burgers en inwoners hebben het meeste vertrouwen in andere burgers en inwoners.”

leiderschap, maatschappelijk leiderschap. Ook ik zie veel potentiële winst als initiatief “van onderop” veel meer ruimte heeft. Het vooroplopen wordt (nog) niet beloond. Dus niet de klassieke reactie “not invented here” vanuit de systeemspelers, maar juist creativiteit en ideeën omarmen. Emanciperend denken is nodig! Van beide kanten, juist ook de inwoner heeft een verantwoordelijkheid. Het gaat om gedeelde verantwoordelijkheid. Energietransitie is alleen te realiseren door het versterken van de maatschappelijke democratie. Door een rechtvaardige energietransitie kan je juist de maatschappelijke democratie weer terugvinden.”

Een ander inzicht in deze publicatie gaat over het versterken van het maatschappelijk middenveld. Hoe kijk jij daarnaar?

“Ook dat is een vraag die mij bezig houdt. We zouden ons niet alleen op de kopgroep moeten richten, maar ook op het “rustige midden”. Het is belangrijk deze groep meer profiel te geven. Hoe zit het met deze groep? Is het een groep die wil dat de overheid het regelt, zijn het klimaatontkenners, mensen die het te druk hebben? Wat houdt deze groep bezig?”

Waar zouden we moeten staan in 2025?

“Dat de sociale opgave veel tastbaarder wordt aangepakt dan nu én genereuzer wordt gekozen. Bijvoorbeeld collectieve warmtenetten: zullen we deze kosten gewoon publiek maken? Generieus betekent dat we het met z’n allen doen, betalen en oplossen. Laten we beginnen met de mensen met de geringste kansen. Aan de slag!”

A close-up photograph of a person's arm holding a large, variegated green leaf. The leaf has a prominent white or light green pattern on a darker green background. The background is solid black. The text 'KERNINZICHTEN' is overlaid in white, bold, sans-serif font across the middle of the image.

KERNINZICHTEN

Kerninzicht 1

**Dialog alleen al
is van grote waarde**

Een dialoogproces wordt ook wel actieonderzoek genoemd. Met andere woorden: het proces zelf draagt bij aan een meer rechtvaardige energietransitie omdat de aanwezigen tijdens de dialogen al tot actie en verandering worden aangezet door:

- *verbinding met verrassende aanwezigen en initiatieven;*
- *opgedane nieuwe inzichten direct mee te nemen in de eigen context;*
- *kennis te maken met de gelijkwaardige en inclusieve manier van (na)denken en organiseren.*

Door het leggen van verbindingen tussen mensen in verrassende samenstellingen worden de onzichtbare bruggen zichtbaar. Dit is een waardevol en uniek vertrekpunt om collectieve processen op te bouwen. De impact die tijdens dit (beginnende) dialoogproces is ontstaan, is volgens de aanwezigen gerealiseerd door 5 factoren.

A. Het belang van ontrafelen van thema's met mensen in onverwachte samenstelling

Door in gesprek te gaan met elkaar, systeemspelers en inwoners, worden de échte problemen duidelijker qua omvang, diepgang en duur. Door de dagelijkse realiteit van diverse mensen steeds centraal te blijven stellen, lijkt het probleem misschien wel ingewikkelder te worden, maar er ontstaat ook een totaalbeeld van wat er aan de hand is en dus moet worden aangepakt.

 Een voorbeeld. Systeemspelers denken vaak vanuit hun eigen bubbel. Ze hebben een beeld van wat er volgens hen zou moeten gebeuren of de ander zou moeten doen, maar hebben vaak geen idee wat er echt speelt onder inwoners, die heel andere prioriteiten hebben. Door het dialoogproces komen diverse gezichtspunten samen en spelers *in dezelfde film*.

Het belangrijkste is om de juiste balans te vinden tussen regie houden en controle loslaten. Het dialoogproces vraagt om (zelf)vertrouwen in een goede uitkomst, zonder dat nog duidelijk is wat er precies gaat gebeuren en wát eruit komt. Dat is lastig voor mensen die gewend zijn om te werken vanuit voorspelbaarheid.

“Deze dialoog is de eerste keer dat ik naar een energietransitie bijeenkomst ga waar ik niet iedereen ken.”

B. Erkenning van de noodzaak van gezamenlijkheid

Systeemspelers denken vanuit eigen invloedssfeer, inzichten en belemmeringen. Door gefragmenteerde interventies en versnipperde aanpakken te koppelen, ontstaat de mogelijkheid om een grote gezamenlijke ambitie te formuleren. De erkenning van de noodzaak van gezamenlijkheid wordt uitgesproken en ervaren – op individueel niveau van spelers – maar nog niet omgezet in een gezamenlijke aanpak op gemeenschappelijk (meso of macro) niveau.

/// **Een voorbeeld.** Systeemspelers zijn gewend om in hun eigen kring te bewegen en samen te werken vanuit eigen belangen door te onderhandelen en compromis te sluiten. Het is belangrijk om bij mogelijke vervolgstappen de noodzaak tot samenwerking buiten de eigen invloedssfeer verder te voeden.

“Perspectief: waar zijn we naar op weg? Als NPRES* hebben we een eerste aanzet gemaakt. De wereld van B, kunnen we die verbinden met wat er hier wordt opgehaald? Hoe brengen we het perspectief van kinderen en jongeren in dit proces?”

*NPRES: Nationaal Programma Regionale Energie Strategie

C. Vertraging helpt om het echt te snappen

Spelers in de energietransitie zijn vaak geneigd (te) snel in (technische) oplossingen te schieten, zonder nog de onderliggende behoeften en beleving van de samenleving te doorgronden. Voor structurele verandering is – vanuit systemisch perspectief – vertragen en blijven graven nodig. Een versnelling van de energietransitie kan alleen ontstaan als de mensen die ermee aan de slag moeten, de transitie mede hebben vorm gegeven. Dat begint met een gelijkwaardig dialoogproces, tijd, een gedeeld beeld van de probleemstelling en een helder begripkader. De verleiding te snel concreet te worden moet worden weerstaan.

/// **Een voorbeeld.** Voor inwoners passen oplossingen van anderen – zoals warmtepompen, zonnepanelen en elektrische auto’s – niet altijd bij hun situatie. Door te vertragen, en samen te doorgronden wat de werkelijke situatie en behoeften zijn, ontstaan creatieve en werkende oplossingen van inwonersinitiatieven zoals het samen gebruiken of delen van verwarmde ruimten of sociale buurtinitiatieven gericht op energiebesparing.

“Gemeenten zouden een grondhouding moeten hebben van gelijkwaardige samenwerking met inwoners, niet van het uitrollen van een energietransitie.”

D. Versnippering vraagt om overzicht en verbinding

Er gebeurt van alles, maar dat is niet genoeg om de energietransitie tijdig te realiseren, laat staan te versnellen. Op dit moment werken inwoners en organisaties van bottom-up initiatieven – buurtinitiatieven of vrijwilligersverenigingen – nog erg versnipperd, ieder op een eigen deel-oplossing, vanuit een eigen perspectief en belang. Hierdoor ontstaat een onsamenhangende puzzel van stukjes die net niet op elkaar passen. Het complete landschap van initiatieven is echter niet duidelijk, sommigen voelen zich alleen of kunnen door de individuele aanpak het grotere geheel ook niet (over)zien. Door de gesprekken tijdens de dialogen voelen buurtinitiatiefnemers zich gehoord en meer verbonden met het grotere doel.

/// **Een voorbeeld.** Energiebank (energiecoaches), fix teams, energiecoöorporaties, energieloket, buurtbedrijven en allerlei andere vormen van georganiseerde bewonersinitiatieven of energiegemeenschappen zijn in de dialogen aanwezig of genoemd.

“Er zijn wel honderd mensen die op duizend manieren iets willen doen. Er is zó veel. Dan denk ik: laat ik maar niets meer doen..”

E. Blij zijn met weerstand en urgente behoeften serieus nemen

Een collectief proces roept weerstand op, meestal omdat niet iedereen gewend is om vanuit gezamenlijkheid te denken en te handelen. Juist die weerstand is een positief teken dat er iets wordt blootgelegd dat op een andere manier moet worden aangepakt. Door de weerstand te willen begrijpen en niet weg te willen poetsen, komt het onzichtbare en de ongehoorde stem boven tafel.

/// **Een voorbeeld.** Aanvankelijk heerste onder de systeemspelers het gevoel “wat kan dit proces nog toevoegen aan alles wat we al doen?”, “waarom komen we niet in actie in plaats van te praten?” Door het gesprek niet te schuwen, werd scherper wat nodig was om een volgende stap te kunnen zetten. Ook bij inwoners(initiatieven) was er weerstand: “Ik heb nu een urgent financieel probleem en geen tijd voor een lang proces.” Het ook (kunnen) organiseren van korte termijn oplossingen op maat voor urgente behoeften blijkt een factor van belang in het vinden van ruimte en tijd voor een collectief zoekproces naar langere termijn structurele oplossingen.

“Ik kon me niet voorstellen dat mensen zich niet inzetten voor een duurzame toekomst. Maar ik snap nu dat niet iedereen daar het geld, de tijd of de ruimte voor heeft.”

Kerninzicht 2

Verschillende waarde(n) van rechtvaardigheid

Wat is rechtvaardigheid in de energietransitie? De uiteenlopende inzichten uit de verschillende dialogen maken duidelijk: er zijn verschillende vormen van ervaren en/of feitelijke onrechtvaardigheid. Het tijdens het dialoogproces verder ontrafelen van het begrip rechtvaardigheid roept vooral veel vragen op.

Wat is bijvoorbeeld een 'eerlijke verdeling van lusten en lasten'? Tussen wie moet dat worden verdeeld? En op welk niveau? En wat betekent het tussen regio's (bijvoorbeeld platteland en stad)? Tussen sectoren? Tussen landen (noord en zuid)? Bevolkingsgroepen, inkomensgroepen, grotere en kleinere bedrijven? Tussen sectoren, bedrijven en inwoners? Tussen inwoners in één gebouw, één wijk? Tussen generaties?

En wat is dan rechtvaardig?

Wat is intergenerationeel rechtvaardig? Mogen we de kosten van de energietransitie (gedeeltelijk) overhevelen naar toekomstige generaties? Hebben inwoners die nu geen gebruik kunnen maken van subsidies daar later alsnog recht op? Of moeten alle inwoners in één gebouw dezelfde bijdrage leveren aan zonnepanelen ook als ze er minder van profiteren?

Hoe zwaar wegen de gevestigde belangen van fossiele bedrijven én hun medewerkers? Wat is rechtvaardig voor mensen die financieel niet mee kunnen met de energietransitie? Hebben deze partijen bijvoorbeeld recht op compensatie als zij hun positie verliezen? Hoe rechtvaardig is het gelijkheidsbeginsel als het gaat om het aansluiten aan het net? Etcetera.

de kloof

“Zie daar de energiekloof. Mensen met geld profiteren van groene overheidssubsidies. Inwoners van arme wijken zijn overgeleverd aan het vergroeningstempo van hun woningbouwvereniging.”

- Merel van Vroonhoven

EERSTE ANTWOORDEN...

Naast vragen roept (on)rechtvaardigheid ook direct een groot aantal voorbeelden op vanuit de dagelijkse realiteit van mensen. Door het verzamelen van deze ervaringen en de verdiepende dialoog naar onderliggende waarden, lijkt het erop dat ervaren (on)rechtvaardigheid wordt gevoed (versterkt of verminderd) door verschillende waarden.

Deze kunnen worden geclusterd in de volgende vijf kernwaarden: **gelijkwaardigheid**, **autonomie** (eigen regie), **inclusiviteit**, **neutraliteit** en **transparantie**. Op de pagina's die volgen zijn uitspraken verzameld en geclusterd rond deze 5 kernwaarden.

Er komt ook een aantal eerste antwoorden boven drijven op de vele vragen:

#1

Bij het verder ontrafelen van het rechtvaardigheidsbegrip is het in ieder geval cruciaal om groepen die nu nog weinig gehoord worden een structurele stem te geven, net als jongeren. Naast de rechten die jongeren hebben om gehoord te worden, brengen zij ook het perspectief van generatierechtvaardigheid, dat vaak in relatie tot de energietransitie is genoemd.

“Iedereen heeft het over de toekomstige generatie. Dat we ‘voor hen’ iets moeten veranderen. Maar ze vergeten óns te vragen hoe wij het dan graag zouden willen zien!”

#2

De grote diversiteit in leefstijl, sociale omgeving, opleidingsniveau, culturele achtergrond, economische situatie van huidige en toekomstige inwoners binnen en buiten Nederland maakt dat de achterliggende oorzaken van ervaren (on)rechtvaardigheid uiteenlopend zijn.

“Eigenlijk is een eerlijke arbeidsmarkt een voorwaarde voor een eerlijke energietransitie.”

#3

Erkenning van (ervaren) onrechtvaardigheid – zoals door een stem in de dialogen – draagt positief bij aan het gevoel van rechtvaardigheid.

“Er is durf nodig om echte keuzes te maken, ook als we weten dat het pijn gaat doen en altijd wel iemand de dupe is.”

#4

Rechtvaardigheid wordt als kritische succesfactor gezien. De vrijblijvendheid moet eraf. Beleid en aanpak in kader van energietransitie moet worden getoetst en afgestemd op kernwaarden die (on)rechtvaardigheid voeden. Een uitwerking hiervan waarin de mens centraal staat, is nodig.

“Een voor iedereen rechtvaardige energietransitie is een voorwaarde voor een succesvolle energietransitie.”

Kansen

“Zonder de bereidheid echt te willen snappen wat mensen drijft, is de kans klein dat er ook maar iets verandert.”

- Reint Jan Renes

“Als mens kunnen we ook klimatadaptief worden door te wennen aan kou en warmte. Door zelf al de thermostaat lager te zetten behoud ik **grip op mijn leven.**”

“Als huurder vind ik het vervelend dat **ik zelf niet kan plannen** wanneer mijn huis wordt verduurzaamd.”

“Als ik straks wel geld heb **is de regeling misschien gestopt?**”

“Dat ik in mijn e-label huis geen geld heb voor een zuinige wasmachine of koelkast en isolatie, en geen geld voor de hoge energierekening, dat mijn gezondheid slechter wordt door de schimmel en **dat ik eenzaam ben omdat ik me hiervoor schaam.**”

Autonomie

“Dat mijn werkgever **eenzijdig** mijn arbeidsvoorwaarden heeft vergroend.”

“Ik heb niet het geld om gebruik te maken van de subsidie en een ander wel.”

“Ik vind het gek, dat die windmolens in mijn achtertuin **erdoorheen zijn gedrukt.**”

“Dat mijn werkgever me vraagt thuis te werken, maar **de energiekosten niet vergoed.**”

“Als bewoner van Groningen, is het niet eerlijk dat mijn huis minder waard is, **terwijl anderen profiteren van de gaswinning.**”

“Dat mijn bedrijf of sector ophoudt met bestaan en ik **mijn baan verlies.**”

“Dat arme landen **meer lijden** onder klimaatverandering, die vooral wordt veroorzaakt door rijke landen.”

Inclusiviteit

“Dat **energiearmoede niet hetzelfde is als armoede** en vooral buiten de Randstad is.”

“Dat **de huidige generatie ons opzadelt** met grote klimaatproblemen.”

“Als jurist begrijp ik niet dat mensen worden afgesloten van **energie, dat is een basisrecht.**”

“Ik vind het **onrechtvaardig** dat mijn werkgever eenzijdig de arbeidsvoorwaarden heeft vergroend.”

“Ik word **onder druk** gezet.”

“**Als bewoner is het moeilijk** dat als één huishouden in het blok niet wil, de renovatie niet doorgaat.”

Neutraliteit

“Ik vind het onrechtvaardig **dat ik minder toegang heb tot hulp en subsidie**, omdat ik daarvoor de kennis of middelen niet heb.”

“Dat **mijn bedrijf wordt weggezet als misdadig**, terwijl mensen nog wel gebruik maken van de producten.”

“Op een gegeven moment **krijg je een stempel** waarmee het gemakkelijker wordt om je weg te zetten.”

“Als bedrijf is het moeilijk te zien **dat de concurrent in het buitenland wel kan vervuilen** en daardoor goedkoper produceren.”

“Het is voor mij **niet duidelijk** hoe de prijs tot stand komt die je betaalt.”

“Ik vind het onrechtvaardig dat mijn (fossiele) autoreiskosten minder worden vergoed en **mijn collega met een beter betaalde baan ook nog eens een dure elektrische auto mag leasen.**”

Transparantie

“Ik vind het onrechtvaardig **dat ik mee moet betalen** voor de zwaardere netaansluitingen voor elektrische auto's in mijn buurt, terwijl ik daar geen gebruik van maak.”

“Dat bedrijven **hoge winsten** maken door de hogere energieprijzen.”

“Dat ik mijn
gedrag aanpas,
maar **de ander dat
niet doet.**”

“Ik vind het niet leuk,
dat mijn energiekosten
omhoog gaan omdat
mijn huis slecht is
geïsoleerd, maar **mijn
huisbaas niet wil
isoleren.**”

Gelijkwaardigheid

“Als huurder vind ik het
vervelend, dat mensen
energietoeslag **krijgen die
dan niet nodig hebben.**”

“Als je je
energierekening
niet kunt betalen en je
geen fruit en groenten
kunt kopen en je
hierdoor niet fit voelt,
tel je dan echt mee?”

“Ik begrijp niet,
dat de vervuiler
niet betaalt
en **de natuur
en mijn
gezondheid
eronder lijdt.**”

“Dat rijke
mensen – die
vaak het meeste
vervuilen – hun
**gedrag kunnen
afkopen...**”

Autonomie of eigen regie worden bijvoorbeeld genoemd als een belangrijke waarde in relatie tot bijvoorbeeld geen of weinig zeggenschap over planning van ingrijpende verbouwingen (woningcoöperaties) in en rondom woningen zoals het plaatsen van windmolens of het eenzijdig vergroenen van arbeidsvoorwaarden door werkgevers. Eigen regie gaat ook over zelf een keuze hebben, bijvoorbeeld als het gaat om zelf de thermostaat lager te draaien in plaats van dat je daartoe gedwongen wordt (uit geldgebrek).

Gelijkwaardigheid wordt genoemd als belangrijke waarde in vergelijking met anderen. Word ik gelijkwaardig behandeld, of ben ik *tweederangs* omdat ik geen eigen huis of minder geld heb. Anderen kunnen in dit geval mensen zijn, maar ook bedrijven. Waarom kunnen bedrijven blijven vervuilen en moet ik mijn gedrag veranderen?

Mensen die door de energietransitie (kunnen) worden buitengesloten bijvoorbeeld omdat zij werkzaam zijn in de fossiele industrie of niet mee (kunnen) doen aan buurtinitiatieven, noemden bijvoorbeeld gebrek aan **neutraliteit** en **inclusiviteit** waardoor zij onrechtvaardigheid ervaren. Gebrek aan inclusiviteit speelt ook als onderliggende

waarde voor jongeren omdat ze zich niet gehoord voelen en dreigen te verliezen als er geen vaart wordt gemaakt met de energietransitie.

Tot slot, wordt (gebrek aan) **transparantie** ook als waarde verbonden met rechtvaardigheid, namelijk als het recht om te weten hoe het zit.

Een belangrijk inzicht is dus dat rechtvaardigheid zich niet alleen openbaart in een eerlijke verdeling van lusten en lasten (distributieve rechtvaardigheid) maar juist ook in andere niet-financiële waarden.

Dit komt overeen met wat de WRR (Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid) in haar onderzoek stelt, namelijk dat rechtvaardigheid zich ook openbaart in de betrokkenheid van de maatschappij bij het vormgeven van de transitie (procedurele rechtvaardigheid) of het erkennen en herstellen van eerder en bestaand onrecht.

Wat zegt de Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid (WRR)?

Kort samengevat zegt de WRR over de verdeling van klimaatkosten: behandel het ook als een verdelingsvraagstuk, veranker de aandacht voor rechtvaardige verdeling in beleidsprocessen en borg de toetsing hiervan.

Maar ze dringt vooral aan op het belang van maatwerk en een zorgvuldig en transparant proces, waarbij alle betrokkenen hun perspectief inbrengen en alle relevante informatie meegenomen wordt om rechtvaardige verdelingen te kunnen vaststellen.

“Als een rechtvaardige procedure is gevolgd, dan worden de verdelingen die daaruit voortkomen eerder als rechtvaardig geaccepteerd, zelfs door mensen die daar nadeel van ondervinden.”

Uit het rapport ‘Rechtvaardigheid in de klimaatbeleid’ van de WRR (Visser, 2023).

Kerninzicht 3

Onbegrip tussen inwoners, bedrijven en overheid

(gemeente, provincie, rijk)

Inwoners, bedrijven en overheid begrijpen elkaar vaak niet en dit onbegrip voedt wantrouwen over en weer. Dit manifesteert zich op alle lagen van de samenleving: macro, meso en micro-niveau. Onbegrip en wantrouwen kunnen leiden tot een negatieve versterkende feedbackloop die mogelijk verder wordt aangejaagd door uitspraken van wantrouwen tussen – meestal tegenover elkaar staande – vertegenwoordigers van groepen in de media. Begrippen als ‘de kloof’ en ‘polarisatie’ worden vaak gebruikt, zonder de precieze betekenis hiervan te duiden. Het zijn woorden die snel worden overgenomen en het gevoel van ‘elkaar niet meer kunnen verstaan of vinden’ kunnen vergroten. In de dialogen is de dagelijkse realiteit van mensen de leidende logica. De volgende vijf belangrijkste oorzaken van onbegrip zijn opgetekend:

A. Voringenomenheid/vooroordelen over de andere partij vanuit hiërarchie/macht

Onbegrip kan tot wantrouwen leiden als de acties en intenties van de ander worden uitgelegd vanuit voringenomenheid of negatieve vooroordelen. Gebrek aan tijd om uit te zoeken hoe het écht zit kunnen – een al eerder ontstaan – wantrouwen en gevoel van onrechtvaardigheid voeden. Hieronder enkele voorbeelden van genoemde vooroordelen die er bewust of onbewust over elkaar zijn.

Voorbeelden:

- ▤ **Bedrijven:** “Wij weten beter dan inwoners en overheid wat voor de energietransitie nodig is (technische oplossing).”
- ▤ **Inwoners:** “De gemeente doet wat ze wil en wij moeten volgen (wijk van het aardgas).”
- ▤ **Media:** “De politicus staat zo ver van de inwoner af, die weet niet hoe het is om geen geld voor energie te hebben.”
- ▤ **Overheid:** “Bedrijven zijn uit op winst over de rug van de belastingbetaler (energieplafond).”
- ▤ **Ngo’s:** “Bedrijven doen het liefst aan greenwashing.”

“Wat ik van deze sessie leerde, was dat mijn intentie geen waarde heeft zonder doordachte actie. Ik besepte dat ik vooroordelen had die ik zelf niet kende.”

B. Onduidelijkheid over de rolbepaling

Om vanuit gedeelde verantwoordelijkheid bij te dragen aan de energietransitie worden inwoners aangesproken op hun rol als actieve inwoner; bedrijven worden aangesproken op hun maatschappelijke rol in de samenleving (maatschappelijke verantwoordelijkheid), de rijksoverheid wordt aangesproken op haar politieke rol (algemeen belang) en last but not least wordt de gemeente aangesproken op haar regierol. Niet iedereen voelt zich comfortabel met of herkent zich in die rol, zelf of door een ander gegeven of gegund. Door de onduidelijkheid over rollen ontstaat onbegrip over verwachtingen én teleurstellingen of frustraties over het ontbreken van handelingsperspectief.

“Aan een kant inwoners vragen om mee te doen, aan de andere kant niet duidelijk zijn over het halen van doelen vanuit overheid en bedrijven, voedt wantrouwen en gevoel van onrechtvaardigheid.”

C. Transparantie en taal

Gebrek aan transparantie manifesteert zich als een veelvuldige oorzaak van onbegrip en ook wantrouwen. Dat gaat niet alleen over het (bewust) weglaten van informatie maar ook over onduidelijkheid. Waar hebben we het eigenlijk over? Wat is rechtvaardig, wat is de transitie, wat is groen, wat is duurzaam? Wat is participatie, wat betekent inspraak? De verwarring over termen die vaak door elkaar worden gehaald, leidt tot onbegrip. In dit rapport hebben we daarom ook een woordenlijst opgenomen. Taal doet er toe! Gebruikte woorden of zinsconstructies kunnen veel openbaren, bijvoorbeeld over vooroordelen en intenties. Participatie betekent letterlijk deelnemen en veronderstelt dat iemand instapt in een spel van een ander. Dat is iets anders dan samenspraak. Sommige woorden geven al direct invulling van wat de (vaak technische) oplossing is volgens de afzender, terwijl er nog geen gedeeld beeld is van het probleem.

“Definities van woorden kunnen worden opgelegd. Bijvoorbeeld, inwoners die moeite hebben om financieel het hoofd boven water houden, dragen vanwege hun beperkte uitgaven al jaren bij aan de energietransitie, zonder dat dit zo genoemd of erkend wordt. Dragen ze niet net zo bij aan de energietransitie, zoals de inwoners die dit meer zichtbaar doen met elektrische auto's en zonnepanelen?”

D. Gebrek aan neutrale ruimte voor verbinding en samenwerking

Voor gelijkwaardige verbinding is neutrale ruimte essentieel. Om vooringenomendheid of vooroordelen te neutraliseren is een neutrale plek waar geen van de systeemspelers een belang heeft of eigenaar van is, een belangrijke bouwsteen.

Iedereen heeft (on)bewuste vooroordelen. Het kan uitdagend zijn om onze eigen onbewuste vooroordelen te herkennen en te erkennen. Een neutrale ruimte waarbij mensen op persoonlijke titel worden uitgenodigd en niet vanuit belangen is georganiseerd, wordt ervaren als het enige logische vertrekpunt voor verbinding en gelijkwaardig samenwerking.

“Nederigheid is voor mij een basishouding om eigen vooroordelen te herkennen. Wanneer we ervoor kiezen om bewust te worden van onze tekortkomingen, kunnen we dát wat we ontdekken, gebruiken om ons discriminerende gedrag en communicatie te corrigeren – of te voorkomen dat het voortduurt.”

Samira I. Ibrahim

E. Handelen vanuit verschillende waarden

Er wordt al veel gedaan door koplopers (zowel door het publieke en private domein als door individuele inwoners). Soms wordt geconcurrereerd (bijvoorbeeld door aanvragen in te dienen voor dezelfde subsidies of voor awards) of elkaar de maat genomen over *wat echt groen is of goed werkt*. Dit laatste wordt o.a. door duurzaamheidsprofessionals genoemd als reden waarom onderlinge samenwerking vaak nog beperkt is. Meestal wordt vanuit verschillende waarden gewerkt. Verschillende groepen (bubbels) zijn georganiseerd rondom dezelfde waarden. Onbegrip ontstaat als niet actief op zoek wordt gegaan naar welke waarden andere (bubbels) drijven.

“Wat ik van deze sessie heb geleerd: ik moet rondom het onderwerp verduurzaming eigenlijk veel meer omkijken naar anderen. Er zijn mensen die totaal geen geld of aandacht hebben voor verduurzaming omdat overleven een prioriteit is. Ik kon me niet voorstellen dat je je niet keihard wil inzetten ten goede van verduurzaming. Nu wel.”

A photograph of a plant branch with several large, vibrant green leaves showing detailed vein patterns. To the right, a smaller stem features three small, star-shaped flowers, one green and two red.

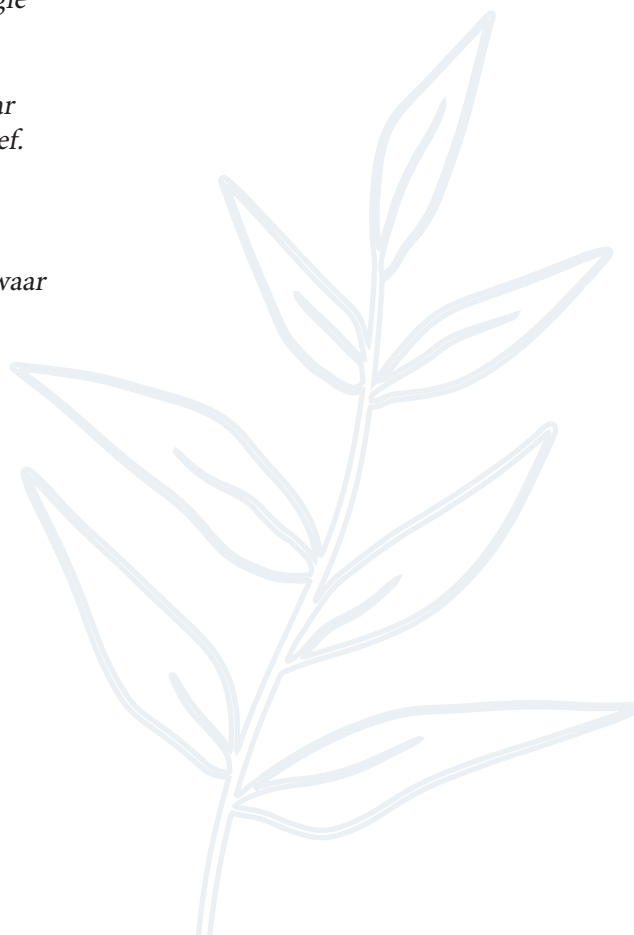
Kerninzicht 4

Gedeelde frustraties en behoeften

In het dialoogproces met diverse systeemspelers en inwoners vanuit verschillende perspectieven (inclusief groepen inwoners die weinig hun stem laten klinken, het zogenoemde 'rustige midden') komen frustraties naar boven over wat de rechtvaardige energietransitie tegenhoudt, maar ook welke behoeften er zijn. Door ze openlijk te delen, ontstaat bewustzijn van elkaars zienswijze en levens, een kijkje in de onderstroom waar (nu nog) onzichtbare bruggen zijn: een basis om verder samen te werken aan een rechtvaardige energie transitie.

Dertig meest gedeelde frustraties zijn geclusterd naar beleid, (systeem) principes en (gezamenlijk) narratief. Daar worden steeds nieuwe uitgangspunten en behoeften aan gekoppeld.

Deze indeling is gekozen omdat dit de thema's zijn waar de meeste behoefte voor verdere verbinding(en) en samenwerking ontstond.

TOP 10

OVER BELEID

Frustraties over beleid over en voor de energietransitie

Nieuwe uitgangspunten en behoeften die zijn genoemd

1. Technische oplossingen centraal.	Zet de mens centraal.
2. Top-down beleid.	Beleid niet over maar met de mensen om wie het gaat: bottom-up, gelijkwaardig, inclusief.
3. Inconsistent, niet integraal, onbetrouwbaar.	Aansluiten bij dagelijkse realiteit en leefgebieden van inwoners waar alle maatschappelijke thema's bij elkaar komen.
4. Als iets dat ons (inwoners) overkomt. Iets dat ver weg is.	Inwoners zélf aan het stuur. Regie vanuit dagelijkse realiteit.
5. We (inwoners) moeten van alles, maar we weten niet hoe.	Heldere handelingsperspectieven én erkenning voor wat we al doen, ook al noemen wij het geen energietransitie (we zijn al zuinig en zorgzaam).
6. Digitale systemen en algoritmen zorgen voor uitsluiting.	Inrichting vanuit neutraliteit (zonder bias/vooringenomenheid).
7. Compensatie op basis van gelijkheidsprincipe (€195).	Zet in op maatwerk.
8. Inspraak/participatie gericht op afvinken van proces.	Participatie op basis van gelijkwaardigheid en inclusie.
9. Tijdelijke maatregelen zoals compensatie, financiële verlichting.	Op zoek naar structurele verandering, de tijd nemen voor duurzame oplossingen.
10. Financiering voor maatregelen.	Financiering voor proces.

TOP 10

OVER (SYSTEEM)PRINCIPES

Frustraties over (systeem)principes in de energietransitie

Nieuwe uitgangspunten en behoeften die zijn genoemd

1. Focus op eigen belang.	Bereidheid om vanuit gezamenlijkheid groter te denken.
2. Focus op economische waarde.	Focus op maatschappelijke/ sociale waarde(n).
3. Energie is een vrije markt commodity.	Energie is een basisrecht.
4. Maatschappelijke kosten worden afgewenteld op samenleving, andere landen en toekomstige generaties.	Vervuiler betaalt: grootste vervuilers dragen proportioneel het meeste bij aan oplossing.
5. Verantwoordelijkheid van de overheid/ander.	Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid inwoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheid.
6. Verandering vanuit technische systemen.	Verandering vanuit (gedrag van), verbinden en verbeelding van individuen.
7. Energie is abstract.	Energie is dagelijkse realiteit (schaars/kostbaar).
8. Energietransitie staat op zich.	Integraal onderdeel van een groter systeem, in samenhang en heldere afweging in “dilemma’s” met andere transities.
9. Niet kijken naar de echte oorzaken.	Energietransitie als heroriëntatie (zitten we nog goed – strenge marktmeester?).
10. Eenzaamheid van gamechangers binnen marktspelers.	Elkaar opzoeken en verbinden (tribes) om transitie te versnellen.

TOP 10

OVER HET (GEZAMENLIJK) NARRATIEF

Frustraties over het (gezamenlijk) narratief in de energietransitie

Nieuwe uitgangspunten en behoeften die zijn genoemd

1. Klein deel van samenleving is betrokken bij de energietransitie– op maatschappelijk, organisatie en individueel niveau.

Wat staat ons samen te doen? Iedereen draagt bij aan de transitie, vanuit gezamenlijke rolbepaling en handelingsperspectieven op maatschappelijk, organisatie en individueel niveau.

2. Ieder op zijn/haar puzzelstukje/bubbel. Versnipperd.

Alles telt op. Verbinding tussen verschillende niveaus/lagen/bubbels nodig.

3. Met de koplopers komen we er wel (20-80 regel).

80-20 – tipping-point is nodig.

4. Energietransitie is ‘knop om’ met begin en eind .

Energietransitie is een proces dat al was en gaande is.

5. Energietransitie... als iets dat niet goed gaat.

Focus op en groter maken wat goed gaat.

6. Vanuit wantrouwen naar elkaar (overheid, bedrijven, inwoners).

Gezamenlijk narratief, waarbij iedereen mag weten en durft te zeggen hoe het echt zit, transparantie.

7. Het verleden/fossiel/ander is slecht, de toekomst is goed.

Zonder het verleden/ander zouden we niet staan waar we nu staan.

8. Vanuit één perspectief, dat bepaalt wat ik weten moet/mag.

Ontwikkelt vanuit verschillende perspectieven.

9. Groen domein.

Koppeling met sociale domein.

10. Complex, tegenstrijdig en in onbegrijpelijk taal.

Éen duidelijk aansprekend verhaal en (handelings) perspectief.

neutraliteit

“Er is veel wantrouwen
in de samenleving en dat
staat verandering in de weg.

Om dat te doorbreken is
een neutrale kracht nodig.”

Kerninzicht 5

**Urgentie van
gelijkwaardige verbinding
tussen (lokale) overheid
en inwoners**

Inwoners- en burgerparticipatie wordt door overheden in toenemende mate gezien als zeer belangrijk om de energietransitie te realiseren. Bijvoorbeeld, bij de warmtetransitie ligt de regie van burgerparticipatie bij de gemeenten. Van het aardgas af betekent voor iedere inwoner in huis en ondernemer in een gebouw een verandering naar duurzame warmte. De vraag die daarbij vaak wordt gesteld is: hoe kunnen we burgerparticipatie gebruiken om inwoners mee te krijgen? Inzichten, methoden en lijstjes zijn beschikbaar voor gemeenten om de regierol bij burgerparticipatie op zich te nemen. Handreikingen zijn instrumenteel ingestoken (om het vooropgestelde doel zo snel mogelijk te bereiken) of onderzoekend (welke ideeën leven er bij inwoners)?

“Het is een mooie ontwikkeling dat steeds meer burgerberaden worden georganiseerd, maar er is ook een gevaar: allerlei vormen van schijnparticipatie kunnen ten onrechte bestempeld worden als een burgerberaad, bijvoorbeeld als er te weinig tijd wordt uitgetrokken, geen goede loting wordt gedaan en er geen duidelijk mandaat is.”

Eva Rovers

Tijdens het dialoogproces zijn verschillende vormen van betrokkenheid, inspraak of procesparticipatie (zie woordenlijst) de revue gepasseerd. Deze worden veelal door overheden geïnitieerd en vullen de formele democratie aan. Genoemde voorbeelden zijn formele inspraakorganen, zoals inspraak op lokaal of landelijk niveau; zichtbare structurele initiatieven zoals klimaatburgemeesters, klimaatambassadeurs of adhoc initiatieven zoals tijdelijke ronde tafels.

Welke vormen van inspraak dan ook, zelfs in het geval van verregaande procesparticipatie of burgerberaad, het blijft meedoen in het spel (en voorwaarden) van de ander (meestal de overheid).

Ook bij genoeg tijd en ruimte om eigen inzichten te delen bepaalt de overheid of belanghebbende vaak wie mag deelnemen en uiteindelijk de impact van de inspraak op de besluitvorming (beslismacht). Zelfs als iedereen mag deelnemen, is voor velen de drempel voor formele inspraak (met of zonder beslismacht) te hoog.

De volgende fase vraagt om een fundamenteel andere verbinding tussen overheid en lokale initiatieven van inwoners zelf: een verbinding vanuit gelijkwaardigheid waarbij overheid/bedrijf elkaar waarderen voor ieders perspectief en kennis en het eigenaarschap van het proces en de agenda bij het initiatief ligt, niet bij de overheid.

Deze gelijkwaardigheid is er niet zomaar – die moet gefaciliteerd en vervolgens bewaakt worden vanuit neutraliteit.

Inclusieve en gelijkwaardige samenspraak vanuit gedeelde regie is nog weinig zichtbaar

Gelijkwaardige, inclusieve dialogen op neutrale plekken vanuit gedeelde regie, waarbij de overheid één van de aanwezigen is, komen nog relatief weinig voor, tenminste voor zover zichtbaar. Het kan zijn dat deze vorm van dialoog juist wat meer op de minder zichtbare plekken van de samenleving plaatsvindt: in de (sport)kantine, religieuze instellingen of de vereniging.

De behoefte is geuit aan meer samenspraak in plaats van inspraak rondom de energietransitie, vooral op lokaal niveau waar veel inwoners vanuit gedeelde regie willen en kunnen bijdragen aan de energietransitie.

Vragen die er leven

Welke verantwoordelijkheden hebben inwoners? Welke zien ze zelf? Hoe kan de gemeente daar echt naar luisteren en daarbij ondersteunen? Alle thema's komen samen bij inwoners, dilemma's over keuzes en onduidelijkheid over 'wat het goede gedrag is' maken het complex. Er leven nog veel vragen over rolbepaling en handelingsperspectief voor inwoners die nog onbeantwoord zijn en waarover de gemeente duidelijkheid kan geven. De behoefte om de mens hierbij centraal te zetten vraagt van gemeenten continue aandacht voor: welke kennis, vaardigheden, ruimte, middelen en regie nodig zijn voor inwoners om hun verantwoordelijkheid ook te kunnen nemen?

Verschillende vormen van inspraak

Inwoners hebben, naast hun stem bij verkiezingen, ook andere mogelijkheden om zich met de politieke besluitvorming te bemoeien. De participatieladder van Edelenbos en Monnikhof (2001) illustreert verschillende manieren van participatie met vier treden: raadplegen, adviseren, coproduceren en meebeslissen. Elke oplopende trede geeft een toenemende mate van inbreng, betrokkenheid en verantwoordelijkheid weer en de rol die de verschillende actoren daar hebben. Van coproduceren en meebeslissen is relatief weinig sprake. Ook in de zogenoemde participatiewaaiers staan opties voor zon-, wind- en landprojectparticipatie.

De verschillende participatiemethoden zijn niet eenduidig en scherp van elkaar af te bakenen maar één principe hebben ze gemeen. De impact op de besluitvorming hangt uiteindelijk af van de bereidheid bij (politieke) bestuurders om iets van hun verantwoordelijkheid te delen met inwoners. De laatste jaren wordt steeds meer ervaring opgedaan met burgerforum. Zelfs bij voldoende kwaliteit geldt ook voor deze vorm van participatie dat de impact afhangt van de bereidheid van de bestuurders om echt iets met de uitkomsten te doen. Kennis over hoe inwonersparticipatie in Nederland verbeterd kan worden is beschikbaar (G1000 Burgerberaad, 2023).

Toch wordt de kennis nog niet structureel in de praktijk toegepast, waardoor bestaande initiatieven niet effectief genoeg zijn en zelfs het omgekeerde effect kunnen hebben, waardoor inwoners afhaken.

CASUS: IN DE KNEL BIJ DE VERENIGING VAN EIGENAREN

Toen de intentie ontstond om 750 zonnepanelen te plaatsen op een appartementencomplex, kwam het rustige midden in de knel bij de Vereniging van Eigenaren (VvE).

Knelpunt 1

Premieverhoging opstalverzekering door verzekeringsbedrijf vanwege ‘verhoogd risico’.

Knelpunt 2

Een door het verzekeringsbedrijf opgelegde keuring (welke eigenlijk bedoeld was voor bedrijven) resulteerde in extra kosten.

Resultaat

Er is geen enkel paneel geplaatst en de sfeer bij de VvE is verziekt. Er vliegen verwijten over en weer, bijvoorbeeld over het wel of niet pro-actief betrekken van het verzekeringsbedrijf.

In een volgende situatie is de intentie om laadpalen te plaatsen in de gemeenschappelijke parkeergarage (deze garage is gezamenlijk bezit van de VvE).

Knelpunt 1

Geen veiligheidsvoorschriften of beleid tijdens constructie of gebruik.

Knelpunt 2

Een door de brandweer opgelegde noodknop resulteerde in €40.000 aan extra kosten.

Knelpunt 3

Besluiten binnen de VvE worden democratisch gemaakt door iedereen samen. Besloten wordt dat alle kosten voor de gebruikers (in de minderheid) zijn.

Resultaat

Er stappen 7 bewoners naar de rechter en er wordt géén enkele laadpaal geplaatst. De sfeer binnen de VvE daalt tot beneden het vriespunt.

“Door de energietransitie staan bij ons in de VvE de koplopers recht tegenover de achterblijvers en ik voel me alsof ik vast in het midden zit.”

4

A close-up photograph of a person's hand holding a white, cylindrical pot. The pot contains a variegated plant with green and white leaves. The background is solid black. The word "KANSEN" is overlaid in white, bold, sans-serif font in the lower-left quadrant.

KANSEN

Het bewustzijn over het belang van een rechtvaardige energietransitie en de gezamenlijke verantwoordelijkheid die een ieder hiervoor heeft groeit. Succesvolle initiatieven kunnen al worden opgetekend en: lokaal gebeurt heel veel. Toch zijn velen (nog) niet aan de slag of worden zij niet gezien.

Kansen liggen enerzijds in het verbeteren en vernieuwen van de wijze waarop de energietransitie als 'grote verbouwing van Nederland' is georganiseerd en welke processen en werkwijzen daarbij worden gebruikt. Hierdoor kan een meer rechtvaardige energietransitie vorm gegeven worden door meer inwoners.

Het is de inbedding van gelijkwaardige, inclusieve mensgerichte werkwijzen in het proces van de energietransitie, die urgentie moet krijgen om in een volgende fase van volwassenheid te kunnen komen.

Anderzijds liggen er concrete kansen voor versnelling in het organiseren van meer samenwerking tussen inwoners, overheid (nationaal, provincies, gemeenten), bedrijven, corporaties, maatschappelijke organisaties en verrassende andere systeemspelers.

Sommige kansen zijn in de dialogen al wat verder uitgewerkt. Andere zijn nog in de ideefase.

“Hoe kan de transitie uit de groene kerk komen? Waar gaan ‘hofbewoners in de groene kerk’ in gesprek met partijen die niet – willen of kunnen – bijdragen aan de energietransitie?”

DE MENS CENTRAAL

Bij inwoners komen alle thema's samen. Zij zijn dus voor de uitvoering essentieel. Zij maken de keuzes voor (niet) duurzaam gedrag en hebben vanuit dagelijkse realiteit belangrijke bronkennis o.a. over wenselijkheid, draagvlak en uitvoerbaarheid van beleid. De kans voor de versnelling van de energietransitie ligt dan ook in het uitgangspunt om alle processen vanuit de mens (inwoner) te starten en niet vanuit de techniek. Wie is de inwoner?

Dé inwoner bestaat niet.

De inwoner bestaat niet, de diversiteit aan dagelijkse realiteiten van de aanwezigen in de dialogen, maakt dat duidelijk. Hoe handig de segmentaties, doelgroepen, geclusterde profielen ook zijn, alleen door de inzichten van de diverse groep van inwoners serieus te nemen, wordt duidelijk wat nodig is om inwoners te activeren.

Het principe 'mens centraal' wordt ook vanuit de gedragswetenschap ondersteund. Er zijn drie elementen vastgesteld die tenminste nodig zijn voor duurzaam gedrag, want veel mensen willen wel, maar komen niet in actie omdat de tegenkrachten, hindernissen en verleidelijke alternatieven te groot en te talrijk zijn (Renes, 2021; Springtij, 2022).

Capaciteit

Mentale en fysieke persoonsgebonden factoren: beschikt men over de benodigde kennis, vaardigheden en het denkvermogen om het gedrag uit te voeren?

Bijdragen aan de energietransitie vraagt om veel uiteenlopende persoonsgebonden vaardigheden. Van leesvaardigheid, digitale vaardigheden en taalvaardigheid naar projectmanagement of organisatorische of sociale vaardigheden.

In de praktijk blijkt dat de groep voor wie de eisen soms te hoog gegrepen zijn, niet beperkt is tot een kleine groep kwetsbaren zoals mensen die vaker moeite hebben om zich maatschappelijk staande te houden. Wat verwacht wordt van inwoners, kan ook voor mensen met een goede opleiding en maatschappelijke positie, meer zijn dan zij aankunnen.

Mensen met de juiste motivatie en capaciteiten kunnen alsnog afhaken wanneer er een (te) groot beroep gedaan wordt op hun tijd of mentale vermogen.

Motivatie

Bewuste en onbewuste drijfveren: in hoeverre is men gemotiveerd en zijn er voldoende intrinsieke triggers om het gedrag uit te voeren?

Uiteenlopende oorzaken leiden ertoe dat inwoners de urgentie niet inzien. Stress, veroorzaakt door schulden, boosheid door persoonlijke omstandigheden, angst voor instanties of regels. Maar ook een druk (sociaal) leven, een thuissituatie die om andere prioriteiten vraagt en allerlei andere alledaagse zaken, kunnen oorzaken zijn die ervoor zorgen dat inwoners geen prioriteit geven aan de energietransitie.

Gebleken is dat de financiële prikkel door de stijgende energieprijzen een grote impuls aan de motivatie van inwoners heeft gegeven. Door vanuit mensen te redeneren en precies te weten wat er speelt in een buurt ontstaan weer nieuwe kansen. Zo is in sommige buurten meer behoefte aan een schimmelcoach om van schimmel in huis af te komen dan aan een energiecoach.

Gelegenheid

Sociale en fysieke omgevingsfactoren: in hoeverre stimuleert of belemmert de sociale en fysieke omgeving het uitvoeren van het gedrag?

Hier ligt een kans door een verbinding van het groene naar het sociale domein. Tijdens een van de dialogen (Springtij) is bewust gestuurd op het leggen van deze verbinding. Binnen zeer korte tijd onstonden allerlei ideeën voor kansen. Van het uitruilen met bedrijven van carbon credits door het verduurzamen van woningen, tot het uitruilen van energie(toeslag) tussen mensen die over hebben en die het nodig hebben tot het verbinden van bestaande initiatieven.

“De energietransitie is vooral een sociale beweging. In de duurzame keuzes die we maken kijken we vooral naar opzij; wat doen anderen? We onderschatten dan ook vaak de invloed van koplopers die zich uitspreken en het goede voorbeeld geven. Wanneer anderen – dankzij aansprekende rolmodellen – zien dat er een verandering gaande is, brengt dit een proces op gang dat moeilijk te stoppen is.”

Reint Jan Renes

Kans 1

**Creëer
structureel
ruimte voor
dialoog**

In de energietransitie is contact en overleg tussen systeemspelers vaak politiek en vanuit belangen en onderhandelingen georganiseerd. De perspectieven van inwoners zijn daarbij nog onvoldoende aanwezig. Er bestaat onbegrip tussen de leefwerelden, wensen en behoeften van inwoners en die van beleidsmakers van de verschillende systeemspelers. Onbegrip staat noodzakelijk samenwerking en versnelling in de weg.

“Grote maatschappelijk problemen proberen we aan te pakken door middel van debat – zowel in de politieke arena als in het publieke debat aan talkshowtafels en in opiniestukken. De inzet: de ander overtuigen van ons gelijk. Maar wat als we elkaar zouden proberen te begrijpen? Geen debat, maar dialoog. Voorbij het eigen gelijk kijken, voorbij de verschillen. Op zoek gaan naar wat verbindt en van daaruit een oplossing bedenken.”

Eva Rovers

Tegelijkertijd lijken er ook dezelfde frustraties en behoeften te zijn: onzichtbare bruggen tussen inwoners en overheid, overheid en bedrijven en inwoners en (energie)bedrijven. Structurele gelijkwaardige dialoog op neutrale plekken biedt een kans om de onzichtbare bruggen verder te ontrafelen en te openbaren. Een meerjarig en waarachtig dialoogproces kan bruggen bouwen over de kloof van onbegrip en biedt de mogelijkheid om elkaars perspectieven blijvend beter te begrijpen.

Er is enorme winst te behalen met het ontwikkelen van wederzijds vertrouwen tussen (lokale) overheid, inwoners en bedrijven – op samenleving (macro) niveau, op provinciaal/gemeentelijk niveau (meso) en op individueel (micro) niveau. Dit kan door meer inzicht te krijgen in de vijf elementen die zijn genoemd als belangrijk voor vertrouwen: vooringenomenheid durven loslaten, duidelijkheid over rollen en handelingsperspectief, transparant zijn en de juiste taal (unbiased) gebruiken, neutraliteit organiseren (vertrouwen is tweerichtingsverkeer) en vanuit gedeelde waarden (denkkaders) handelen. Tegelijkertijd zal de energietransitie versnellen door beleid, aanpak en taal vaker af te stemmen op de dagelijkse realiteit van inwoners.

“Rode draad in de dialogen is het belang van het vertrouwen en dat de overheid de mogelijkheid geeft om als inwoner eigen regie te voeren over je woning en de energietransitie”

Uitgangspunt/werkwijze

De (overgang naar de) volgende fase van de energietransitie heeft meer gelijkwaardige en inclusieve processen vanuit neutraliteit nodig.

/// De mens centraal, gelijkwaardig
/// en inclusief vanuit neutraliteit.

Borg in het proces specifiek een vaste rol voor jongeren, bijvoorbeeld door verbinding te leggen met jongereninitiatieven maar ook door juist in gesprek te gaan met kinderen en jongeren die niet van zich laten horen en niet georganiseerd zijn. Hun frisse blik is cruciaal om te doorgronden wat rechtvaardigheid betekent voor mensen die in een andere tijd opgroeien en vanuit andere denkkaders naar de wereld en samenleving kijken. Zij hebben doorgaans nog geen vastgeroeste principes, waardoor ze de weg banen naar een meer open en creatieve blik op *wat kan wel* in plaats van *wat kan niet*.

Maak werk van het *rustige midden*: gerichte inspanning van gemeenten en/of belanghebbenden is nodig om meer werk te maken van het activeren van het maatschappelijk middenveld, al vanaf de planvorming. Hier bevindt zich de grootste groep inwoners. Juist omdat de meeste inwoners de verduurzaming van hun woning grotendeels zelf moeten bekostigen (direct of indirect) is het belangrijk om de bronkennis vanuit de ongeziene, ongehoopte en ongeorganiseerde

perspectieven van het *rustige midden* boven tafel te krijgen om aanpakken hierop aan te passen.

“Gemeenten en provincies kunnen mogelijk de extra financiële ondersteuning die zij van het kabinet ontvangen voor hun belangrijke rol in de uitvoering van het energiebeleid hiervoor aanwenden.”

Vragen

Hoe kan het maatschappelijk midden worden geactiveerd? En de jongeren? Welke bestaande organisaties en spelers zijn er die een sleutelrol spelen in het dagelijks leven van deze inwoners? Weten zij hoe ‘hun’ inwoners vorm geven aan de energietransitie of dit al doen? Welke rol hebben (sport)verenigingen, maatschappelijk werkers en buurtinitiatieven?

Maatschappelijk werkers en buurtinitiatieven kunnen op hun beurt bij lokale en provinciale beleidsmakers het belang van gelijkwaardige en inclusieve processen op neutrale plekken aankaarten en ‘hun’ ongehoopte inwoners stimuleren om hierbij aanwezig te zijn.

“Hoe gaan we een gelijkwaardige dialoog voeren met de mensen die hier niet willen/kunnen/mogen/durven zijn? Het vraagstuk vraagt om een veel bredere vermaatschappelijking, waarin ieder perspectief een plek verdient.”

Suggesties

Door vanuit gelijkwaardige dialoog met elkaar in verbinding te zijn kunnen systeemspelers en inwoners verder bouwen aan een gezamenlijke aanpak om te komen tot een meer rechtvaardige energietransitie. Thema's voor verdere verbinding(en) en samenwerking zijn: beleid, systeemprincipes en gezamenlijk narratief (kerninzicht 4).

“Voer een open gesprek met alle betrokkenen als onderdeel van de planvorming; deel de wijk – buurtplannen of de opwek van duurzame energie vervolgens met alle betrokkenen en systeemspelers en zodanig dat iedereen kan begrijpen wat de (financiële en ruimtelijke) consequenties zijn om in een vervolgesprek deze toe te lichten. Eerlijkheid draagt eraan bij dat inwoners (weer) vertrouwen kunnen krijgen in de overheid.”

Tijdens de dialogen zijn de volgende suggesties gedaan:

- Samenwerken vanuit een gezamenlijke ambitie/ doel en systemische aanpak: zorg ervoor dat de ambities voor en door inwoners, bedrijven en andere belanghebbenden als realistisch worden ervaren, zowel qua aanpak, keuze van maatregelen als het tempo voor de uitvoering. Bepaal een gezamenlijke maatschappelijke agenda, zoals de vraag naar voldoende geschoolde arbeid, of relevante wetenschappelijk onderzoeksthema's.
- Wees helder over rollen en concreet over handelingsperspectief: schets realistische en eerlijke verwachtingen, communiceer daar structureel over.
- Ontwikkel gezamenlijk transparante communicatie.
- Ontrafel rechtvaardigheid vanuit maatwerk om te komen tot een meer rechtvaardige energietransitie.
- Trek voldoende tijd en middelen uit om dit te organiseren waarbij iedereen voor tijd en kennis wordt beloofd.

raak

“Vertel verhalen
die het hart raken.”

- Stientje van Veldhoven

Kans 2

**Organiseer
meer en échte
samenpraak
met inwoners**

“Veel inwoners zijn wel in energietransitie geïnteresseerd, want energie raakt iedereen. We moeten voorkomen dat we blijven praten over inwoners.”

Verschillende inwonersparticipatie-initiatieven op gemeentelijk, regionaal en nationaal niveau zijn opgestart. Het is een positieve ontwikkeling dat de interesse hiervoor gegroeid is.

Kijkend naar de ontwerpprincipes *gelijkwaardig, inclusief vanuit neutraliteit* valt nog veel winst te behalen. Vooral bij inclusiviteit blijft de uitdaging welke inwoners daadwerkelijk meedoen. Inwoners van de ongehoorde, rustige of kwetsbare perspectieven denken vaak dat voor hen geen rol is weggelegd. Als alleen de ‘koplopers’ aan het woord blijven, ligt het risico op de loer dat andere stemmen niet gehoord worden. Te vaak zijn dezelfde inwoners zichbaar in trajecten. Daarmee komt de transitie stil te liggen, immers juist andere perspectieven zijn nodig om verder te komen tot oplossingen. Deze fase van de energietransitie is gebaat bij (meer) samspraak met inwoners – gelijkwaardig, inclusief en vanuit neutraliteit. Dit maakt perspectieven diverser en verbreedt en verdiept de blik van zowel inwoners als beleidsmakers.

“Contact met inwoners is te instrumenteel en vrijblijvend en ontstaat vaak pas als er problemen zijn.”

Uitgangspunten/werkwijze

Gelijkwaardigheid vraagt om gedeelde regie vanuit vertrouwen op neutrale plekken. Bij initiatieven op niet neutrale plekken – bijvoorbeeld bij de gemeente of overheid die het initiatief neemt – kan de intentie worden gewantrouwd. Als een wantrouwende overheid of ambtenaar bijvoorbeeld bij belastingen of toeslagen een dagelijkse realiteit is, dan is het niet gek dat er vragen zijn over waar informatie naartoe gaat of in welk databestand persoonsgegevens terecht komen. Neutrale plekken betekent behalve een fysieke plek o.a. ook dat overheid en/of bedrijven en/of belanghebbende één van de spelers zijn en gezamenlijk met inwoners e.a. het proces ontwerpen.

Inclusiviteit vraagt om het organiseren van verschillende perspectieven van diverse systeemspelers en regelmatige reflectie in het transitieproces om te achterhalen of er perspectieven ontbreken. Ook is een actieve houding nodig – bijvoorbeeld van gemeente en provincie als het om zonneparken en windmolens gaat – om vanuit neutrale plekken juist ook inwoners te bereiken die niet vanuit zichzelf opstaan om in gesprek te gaan. Voldoende tijd en middelen zijn nodig om een proces te organiseren waarbij iedereen voor inzet en kennis beloond wordt. Voor inwoners is kans, ruimte en sociaal netwerk om actief bij te kunnen dragen belangrijk (Sociaal Cultureel Planbureau, 2020).

Suggesties

- Een gedegen analyse van de bestaande inwonersparticipatie-initiatieven samen met ongehoorde inwoners, kan boven water krijgen waar diversiteit en gelijkwaardigheid wel lukt en waar nog niet en waarom. Door de uitkomsten van zo'n analyse te verbinden aan goede voorbeelden op lokaal, en regionaal niveau ontstaat de basis voor een inclusieve(re) aanpak naar samenspraak. Dit is een suggestie voor bijvoorbeeld gemeente/provincie.
- Bestaande initiatieven in wijken of op provinciaal niveau kunnen zelf hun behoeften in kaart brengen (o.b.v. de 25 vragen achterin): welke perspectieven missen er, hoe is (het resultaat van) het proces geborgd, is de regie over het proces gedeeld, hoe kwam het ontwerp van de agenda/vraag tot stand? Aan de hand van de behoeftenanalyse kan gericht actie worden genomen voor inclusieve(re) en gelijkwaardige(re) samenspraak met inwoners en/of samen met de gemeente en bedrijven worden bijgestuurd waardoor initiatieven (opnieuw) vaart kunnen krijgen. Dit is een suggestie voor bijvoorbeeld lokale/regionale initiatieven/bedrijven.
- Analyseer op basis van de 25 vragen en deel voorbeelden van goede inwonerssamenspraak initiatieven of modellen. Dit kan via bestaande platforms zoals bijvoorbeeld via het Nationale Programma Lokale Warmtetransitie NPLW, via Platform31 of Nationaal Klimaat Platform. Voorbeelden van participatiemodellen die momenteel gebruikt worden zijn Routekaart Lokale Warmtetransitie van VNG of het Burgerberaadmodel. Een suggestie voor bijvoorbeeld gemeenten, inwoners(groepen) of systeemspeleers.

Kans 3

**Benadruk
en versterk
het positieve**
(transitie van onderop)

In wijken en buurten komen verschillende thema's gerelateerd aan de energietransitie samen. Inwoners zijn dé uitvoerders én daarmee ervaringsdeskundigen als het gaat om implementatie van de energietransitie. Toch lijken initiatieven van inwoners en beleid nog losgekoppeld te zijn en worden (nog) niet herkend als bijdrage aan of onderdeel van de energietransitie. Een beperkt aantal initiatieven wordt opgetekend als casuïstiek in rapporten.

Uitgangspunten/werkwijze

Uit verschillende opgetekende voorbeelden uit de dialogen blijkt dat bijdragen aan de energietransitie veel vraagt van inwoners. Maar als het lukt om echt als collectief aan de slag te gaan, wordt het sociale aspect als zeer belangrijk ervaren. Daar ligt ook weer een kans om anderen te enthousiasmeren om mee te doen aan een collectief of deze ook te starten. Veel potentieel van maatschappelijke en persoonlijke impact (transitiekapitaal) kan worden gewonnen door deze inwoners en initiatieven, zichtbaar te maken (te vieren), te verbinden en te ondersteunen. De gemeente kan dit vanuit haar regierol oppakken. Randvoorwaarde is wel dat koplopers zelf de regie kunnen houden over wat zij willen doen. De eigenheid van het initiatief moet dus voorop blijven staan. De oproep aan gemeenten, energiecoöperaties en bedrijven is om verbinding te (blijven) zoeken met individuele koplopers en buurtinitiatieven en oprecht te luisteren naar hún

feedback en oog te hebben voor urgente behoefte zoals financiering, te werken aan vertrouwen en duidelijk te zijn over verwachtingen. En aan koplopers met een initiatief is de oproep om contact te zoeken met burgemeesters, wethouders en gemeenteraadsleden en landelijk met ministeries: om over het initiatief te vertellen en te bespreken hoe samenwerking de energietransitie kan helpen versnellen.

Een van de kritische noten die vaker is geuit is dat voor het delen van (bron)kennis, door buurtinitiatieven aan bijvoorbeeld door overheid ingehuurde onderzoeksbureau's of kennisinstellingen, meestal niet betaald wordt. Ook zijn zij vaak geen gelijkwaardige partner in het werken aan oplossingen. Gevaar hiervan is dat zij tijd en capaciteit voor het delen van hun (bron)kennis vrijmaken, waardoor minder tijd en capaciteit overblijft verder te werken aan oplossingen. Die tijd en capaciteit zijn hard nodig want al zijn zij succesvol, zij lopen niettemin tegen de huidige (nog fossiele) regels aan van het systeem. Het als een gelijkwaardige partner werken aan oplossingen en het daarbij betalen van bronkennis en tijd zoals normaal is bij consultants en adviseurs, wordt gezien als een belangrijke voorwaarde om de transitie van onderop niet uit te hollen maar te versterken.

“Zijn inwoners in staat om mee te doen, als ze dat willen? Is er voldoende ondersteuning – waarbij de regie bij de inwoners blijft – en is er genoeg erkenning?”

Suggesties

- Identificeer een aantal koploperinitiatieven die (nog) niet verbonden zijn aan (lokale) overheden of andere organisaties om pilots of kleinschalige uitrol mee te starten. Suggestie voor gemeenten, energiecoöperaties en bedrijven.
- Geef zowel initiatieven als beleidsmakers een leerkader mee. Werk hierbij samen met (en beloon kennis en tijd van) maatschappelijke organisaties die (bewoners)initiatieven ondersteunen en weten wat hen beweegt. Doel hiervan is om de geleerde lessen rondom de samenwerking en het wederzijds begrip tussen koplopers en beleidsmakers op een eenduidige manier te verzamelen, te analyseren en hieruit lessen te trekken (vergelijkbaar met zogenoemd ‘succesful governance’). Suggestie voor gemeenten.
- Maak veel ruimte (en geld) voor de transitie van onderop. Onderzoek o.a. aan de hand van de pilots of kleinschalige uitrol van maatregelen welke (financiële) randvoorwaarden nog ingevuld moeten worden om koploperinitiatieven structureel naar overheidsbeleid te vertalen (maak een structurele feedbackloop). Suggestie voor overheid, specifiek gemeenten.
- Delen van geleerde lessen uit de pilots van koplopers en beleidsmakers via hun eigen kanalen en verschillende relevante platforms zoals het bureau van het Nationaal Programma Lokale Warmtetransitie NPLW, Nationaal Klimaat Platform. Zo agenderen de pilots het belang van de bottom up koplopersinitiatieven, en de erkenning ervan, zodat andere inwoners aangestoken kunnen worden om ook in actie te komen.

“Commerciële partijen tonen groeiende interesse om energiebesparingshulp te bieden. Het risico hiervan is dat lokaalgewortelde bewonersinitiatieven en -organisaties die werken met mensen uit de wijk zélf worden overgeslagen of door aanbestedingsregels van het speelveld worden geduwd.”

“In rijksregelingen wordt gesproken over sluitende businesscases, resultaten op kortst mogelijke termijnen en schaalbaarheid: taal die lokale bestuurders overnemen. Terwijl er voor communitybuilding nauwelijks of geen geduld is. Zo dreigen inwonersinitiatieven onder de voet gelopen te gaan worden.”

Beide quotes zijn van Anita Keita en Annerike Hekman, LSA Bewoners

Kans 4

**Verbind
de rechtvaardige
energietransitie
met het onderwijs**

Op verschillende momenten en plekken tijdens het dialoogproces in diverse samenstellingen is de kans van verbinding van de energietransitie met het onderwijs genoemd. Ook door docenten en kinderen. De kans wordt op twee manieren bekeken. Invulling geven aan de energietransitie vanuit burgerschap en invulling geven aan de energietransitie vanuit inhoudelijk kennis.

“Om de energietransitie van onderop te versnellen, is meer aandacht voor samenwerken als vaardigheid nodig, in het onderwijs maar ook direct in het hier en nu, meer tijd voor voorbereiding en ingewikkelde gesprekken voeren vooraf – een andere manier van tijdsplanning.”

Uitgangspunten/werkwijze

Hoe dit het beste kan, kan – volgens dezelfde ontwerpprincipes – alleen vanuit gelijkwaardigheid met en door de kinderen, jongeren en docenten vorm worden gegeven. Kinderen en jongeren zijn voor hun ontwikkeling in burgerschapsvaardigheden onder meer afhankelijk van goed onderwijs. Ze worden dagelijks blootgesteld aan onderwijs, en het is niet meer dan logisch dat ze zeggenschap hebben over hoe dat wordt vormgegeven. Er ligt een kans, door kinderen en jongeren op structurele, zorgvuldige en niet-vrijblijvend wijze mede-ontwerpers te laten zijn van het onderwijs, ook als het gaat om de energietransitie. Dit motiveert hen om een gelijkwaardig participerend onderdeel van de samenleving te zijn. Docenten leren op hun beurt van de creativiteit en denkkracht van leerlingen. Daarnaast geeft verbinding met onderwijs op korte termijn de kans om ook kinderen handelingsperspectief in de energietransitie te geven, die ze in hun eigen omgeving en dat van school kunnen inzetten.

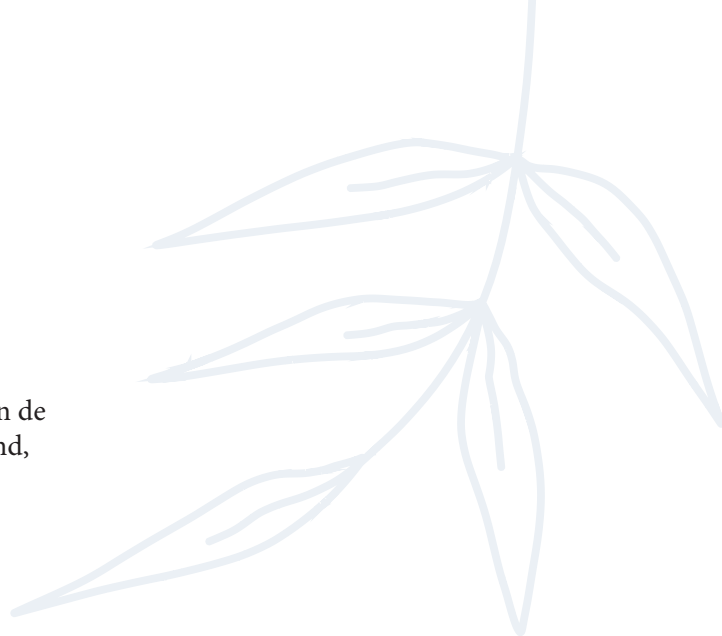
Wat zeggen jongeren en kinderen?

In de twee visualisaties op de volgende pagina's zijn de perspectieven van jongeren en kinderen opgetekend, die genoemd werden tijdens de dialogen over een rechtvaardige energietransitie op de Nationale Onderwijs Tentoonstelling 2023.

Suggesties

- Aanbieden van contextrijk onderwijs met nadruk op de rol van de energietransitie in het dagelijks leven in de praktijk, thuis en in en rondom school. Aandacht voor samenwerken als belangrijke vaardigheid. Suggestie voor docenten.
- Via regionale samenwerkingsverbanden van scholen kunnen beleidsmakers van gemeenten en provincies dialogen met kinderen en jongeren voortzetten met het doel om hun inzichten op te halen voor de energietransitie in hun eigen leefgebied. Suggestie voor gemeenten.

“Educatie blijkt een van de belangrijkste factoren te zijn. Dat creëert bewustwording. Actie kan niet plaatsvinden zonder bewustwording.”

RECHTVAARDIGE ENERGIE TRANSITIE

- door de ogen van kinderen -

WAT IS HET?

BEWEGING CREËREN

JONGEREN BETREKKEN

LAAT OOK ZIEN WAT ER AL GEBEURT

WE STUREN EEN DEKJE NAAR MARK RUTTE

HIER MOETEN WE TIJD VOOR MAKEN

WY KUNNEN T OOK ZELF VERTELLEN

NOT 24 JAN '23

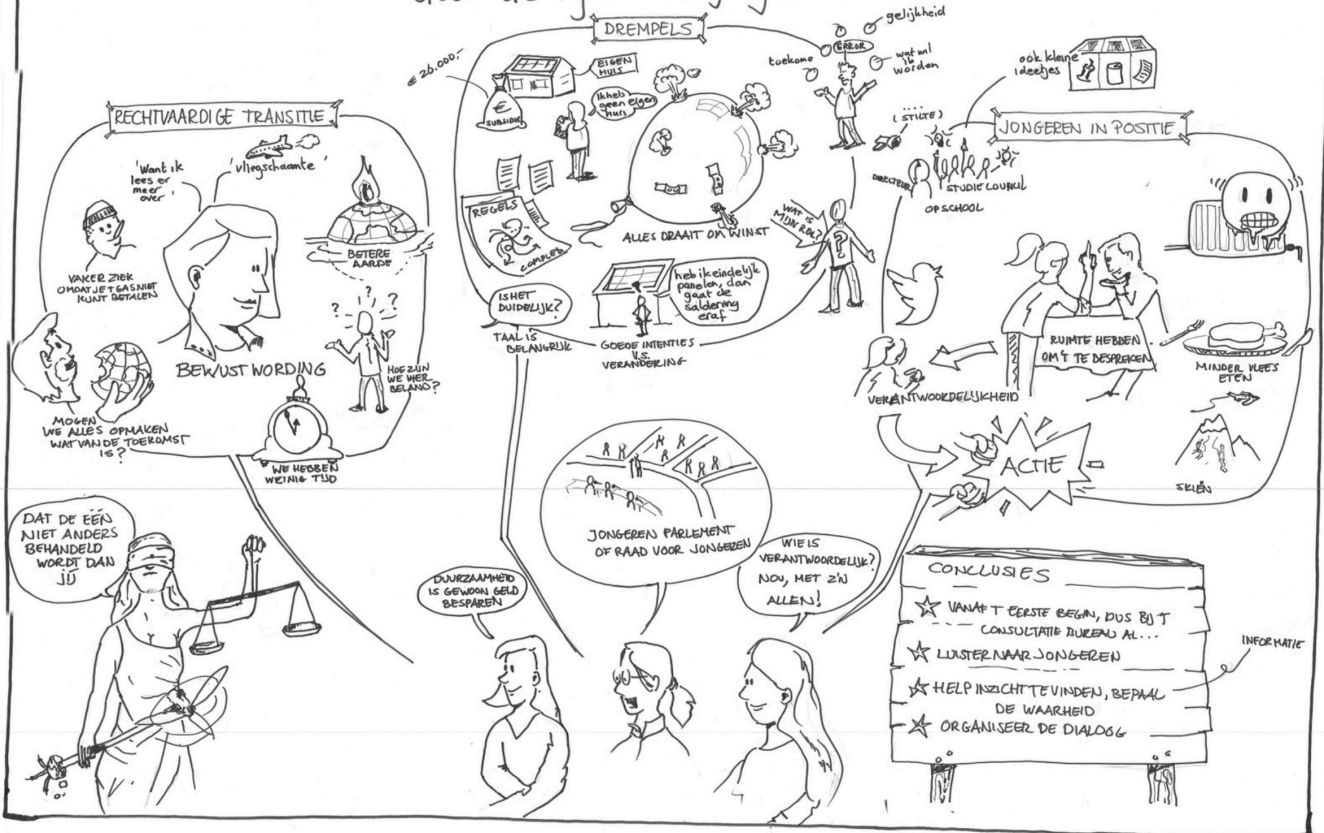
BUREAU OM

RECHTVAARDIGE ENERGIE TRANSITIE

NOT
28 JAN '23

- door de ogen van jongeren -

gelijkwaardige dialoog: 25 vragen aan jezelf

*Dialogoog is niet zomaar een of meerdere losse gesprekken.
Het is een dynamisch proces, soms schijnbaar ongestructureerd.
Wisselende perspectieven komen gelijkwaardig samen en leiden tot een collectieve wijsheid.*

Het faciliteren vraagt om zorgvuldig procesontwerp en doorlopende analyse.

Hierbij alvast 25 vragen om je nieuwsgierig te maken naar wat het wel én niet is.

Wil je de theorie en praktijk leren van dialoog?
We verwelkomen jou (en jouw team) graag bij de number 5 foundation Game Changers Academy.
Je leest er meer over op www.numberfive.community

Ben je bereid om je eigen (voor)oordelen en mening uit te stellen?

Hoe en door wie worden geleerde lessen en opbrengsten van het proces vastgelegd?

Heb je met iedereen besproken wat zij nodig hebben om gemotiveerd te blijven?

Weet je van de anderen wat zij nodig hebben om de meerwaarde van dialoog te zien?

Weet iedereen wat zij van de dialoog kunnen verwachten en wat volgende stappen zijn?

Wiens inzichten zijn er nodig om dit maatschappelijke vraagstuk te ontrafelen?

Hoe ga je huidig beleid aanpassen op basis van de opgedane inzichten?

Begrijpt iedereen het verschil tussen belangen en perspectieven?

Is de taal die je spreekt en die wordt gebuikt wel echt voor iedereen te begrijpen?

Is de dialoogleider nederig en intrinsiek gemotiveerd?

Sta je helemaal achter de noodzaak om te vertragen, verrassen en verdiepen?

Gaat het om ruimte scheppen voor onverwachte inzichten of gaat het eigenlijk om toetsen?

Heb je de vraag geformuleerd vanuit de perspectieven van degenen om wie het vraagstuk gaat?

Heb je iedereen gevraagd of er onderwerpen zijn die zij graag willen bespreken?

Wie neemt er verantwoordelijkheid voor het opvolgen van de afspraken die zijn gemaakt?

Voor welk onderwerp wil je nieuwe inzichten krijgen en waarom juist dat onderwerp?

Zijn alle relevante perspectieven en spelers in beeld en aanwezig in het proces?

Heeft iedereen voldoende informatie zonder gestuurd te worden?

Voelt iedereen zich zelfverzekerd, veilig en vrij genoeg om eigen perspectief te delen?

Is de dialoogleider authentiek en energiek genoeg om het gesprek te dragen?

Ben je bereid écht te luisteren en ben je écht nieuwsgierig naar de anderen?

Wat heeft iedereen nodig om zich mede-eigenaar van de vernieuwingen te voelen?

Is de samenstelling van deelnemers divers qua perspectieven en ervaringen?

Kan de dialoogleider meteen inspelen op onverwachte wendingen?

Is de plek van dialoog echt neutraal en veilig voor iedereen die aanwezig is?

Game Changers
Academy

www.numberfive.community
impact@numberfive.community

BRONNEN

Blog: Energiearmoede vraagt om klimaatrechtvaardigheid. (n.d.). Movisie. <https://www.movisie.nl/artikel/blog-energiearmoede-vraagt-om-klimaatrechtvaardigheid>

Delsing, K., & van Est, Q. C. (2020). Eerlijk is het duurzaamst: Rechtvaardigheid bepaalt het succes van de energietransitie.

Drift. (n.d.). Drift for transition. <https://drift.eur.nl/nl/over-drift/transities/#:~:text=Een%20transitie%20is%20een%20proces,een%20transitie%20volledig%20verwezenlijkt%20is>

Everyone has a right to energy. (2022, June 7). University of Groningen. <https://www.rug.nl/about-ug/latest-news/news/archief2022/nieuwsberichten/everyone-has-a-right-to-energy>

G1000 Burgerberaad. (2023). G1000 Burgerberaad. <http://g1000.nu>.

Inspiratie - Buurkracht. (2022, January 24). Buurkracht. <https://www.buurkracht.nl/inspiraties/>

Jans, L., Sloot, D., Steg, L., & Eerland, D. (2018). De kracht van de buurt. Rijksuniversiteit Groningen.

Jetten, R. A. A. (2022). Kamerbrief over kabinetsappreciatie TNO-onderzoek “Burgers over klimaatbeleid: een onderzoek naar zorgen en oplossingen.” <https://www.rijksoverheid.nl/regering/bewindspersonen/rob-jetten/documenten/kamerstukken/2022/12/06/kabinetsappreciatie-tno-onderzoek-burgers-over-klimaatbeleid-een-onderzoek-naar-zorgen-en-oplossingen>

Kuiper, W. (2022). Energie: (hoe) betalen minima de rekening? Stimulansz. <https://www.stimulansz.nl/energie-hoe-betalen-minima-de-rekening/>

Leyenaar, M. (2009). De burger aan zet. Vormen van burgerparticipatie: inventarisatie en evaluatie. Faculteit Der Managementwetenschappen Radboud Universiteit Nijmegen.

Meadows, D. H. (2015). Thinking in systems. Chelsea Green Publishing Co.

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2019, November 25). Participatiewaai. Publicatie | Klimaatakkoord. <https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/11/18/participatiewaai>

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2020, October 9). Klimaatbeleid en de samenleving. Publicatie | Sociaal En Cultureel Planbureau. <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2020/10/12/klimaatbeleid-en-de-samenleving>

Monnikhof, R., & Edelenbos, J. (2001). Into the fog? Stakeholder input in participatory impact assessment. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 19(1), 29–39. <https://doi.org/10.3152/147154601781767212>

Mulder, P., Dalla Longa, F., & Straver, K. (2021). De feiten over energiearmoede in Nederland Inzicht op nationaal en lokaal niveau. TNO Innovation for Life.

Number 5 foundation. (2021). (Gelijk)waardig Herstel. <https://www.numberfive.community/ons-werk>

Overdrachtsdocument van de ambtelijke organisatie voor de bestuursperiode 2022 - 2026. (2022). In <https://www.s-hertogenbosch.nl/>

PAW. (2019, November 14). Betere wijken dankzij de energietransitie? - Programma Aardgasvrije Wijken. Programma Aardgasvrije Wijken. <https://aardgasvrijewijken.nl/nieuws/1493645.aspx>

Rathenau Instituut. (2020). Betrek burgers actiever bij de energietransitie. Rathenau Instituut. <https://www.rathenau.nl/nl/berichten-aan-het-parlement/betek-burgers-actiever-bij-de-energietransitie>

Renes, R. J. (2021). De klimaatspagaat: over de psychologische uitdagingen van duurzaam gedrag. Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Psychologie voor een Duurzame Stad.

Rogers, E. M. (1995). Diffusion of Innovations: Modifications of a Model for Telecommunications. In Springer eBooks (pp. 25–38). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-642-79868-9_2

Rovers, E. (2022a). Nu is het aan ons. de Correspondent.

Rovers, E. (2022b, oktober 21). Goed nieuws: politici gaan aan de slag met het burgerberaad. De Correspondent. <https://decorrespondent.nl/13875/goed-nieuws-politici-gaan-aan-de-slag-met-het-burgerberaad/1bbf0829-977e-0675-2581-09cc35e6d003>

Sessie PAW Zoek het stille midden - Programma Aardgasvrije Wijken. (n.d.). Programma Aardgasvrije Wijken. <https://www.aardgasvrijewijken.nl/handreikingparticipatie/webinars+en+podcasts/2172023.aspx>

Siermann, T. (n.d.). De continue doorontwikkeling van het wijkgericht werken: Vier ontwikkelingen en uitdagingen voor de toekomst. I&O Research. <https://www.ioresearch.nl/wp-content/uploads/2019/10/De-continue-doorontwikkeling-van-het-wijkgericht-werken.pdf>

Springtij. (2022, June 24). Sociale Transformatie - Springtij. <https://www.springtij.nu/interventies-2022/sociale-transformatie/>

Temmink, C. L. (2023, February 23). hoe veroveren we de energiemarkt terug? VPRO. <https://www.vpro.nl/programmas/tegenlicht/lees/artikelen/2023/samen-vergroenen/hoe-veroveren-we-de-energiemarkt-terug.html>

The Clingendael Institute. (2022). Fair Energy Transition for All: Final Recommendations. Clingendael: Netherlands Institute of International Relations & Berenschot. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-09/FETA_CL_Report_EN.pdf

Tjeenk Willink, H. (2018). Groter denken, kleiner doen: Een oproep. Prometheus.

Tom, N. (2023, March 1). Op gestructureerde wijze opgaven verbinden in de wijk - Platform31 | Kennis en netwerk voor stad en regio. Platform31 | Kennis En Netwerk Voor Stad En Regio. <https://www.platform31.nl/artikelen/op-gestructureerde-wijze-opgaven-verbinden-in-de-wijk/>

TransitieSpijkers. (n.d.). Plan Arthur Wijkbrede verduurzaming. transitiespijkers.nl. <https://transitiespijkers.nl/plan-arthur-transitievismwarme-wijkaanpak/>

Universiteit van Wageningen. (n.d.). Samenwerken tijdens de warmtetransitie: veelbelovende bewonersgerichte aanpakken energiebesparing. HIER Opgewekt. <https://www.hieropgewekt.nl/kennisdossiers/samenwerken-tijdens-warmtetransitie-veelbelovende-bewonersgerichte-aanpakken>

Van Der Burg, G., Wijdoogen, C., & Ibrahim, S. (2022). Energietransitie in volle gang, burger haakt af. <https://impact.radio/energietransitie-in-volle-gang-burger-haakt-af/>

Visser, A. (2023). Rechtvaardigheid in klimaatbeleid: over de verdeling van klimaatkosten. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2023/02/16/rechtvaardigheid-in-klimaatbeleid>

Wijdoogen, C. (2020). 7 Roles to Create Sustainable Success. In Amsterdam University Press eBooks. Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789082949742>

Zuithof, M., Oudjans, A., & Kuiper, C. (2022). ENERGIEARMOEDE Een journalistiek onderzoek naar oorzaken, impact en oplossingsrichtingen van energiearmoede. In www.movisie.nl. Movisie. https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2022-11/Energiearmoede_rapport_2022_04.pdf

Colofon

Onzichtbare bruggen:
kansen voor een (meer) rechtvaardige energietransitie

Een rapport van number 5 foundation,
opgetekend door Carola Wijdoogen en Laurentien van Oranje.

www.numberfive.community
impact@numberfive.community

*© 2023 Gebruik de inhoud (of delen) van dit rapport graag vrijelijk,
digitaal of in het echt, maar benoem of vermeld graag de bron.*

–

Met speciale dank aan Cor Brockhoven.
Redactie en ondersteuning: Ines Cremers en Robijn Wassink.

Met dank aan Energie Beheer Nederland, Enexis Groep, Essent,
het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Springtij.

Vormgeving door Thomas Latcham.

De beelden zijn rechtenvrij gedownload van unsplash.com en zijn van:
Alex Lvrs, Feey, Globencer, Nikita Kachanovsky, Sarah Dorweiler en Zhen Hu.

–

We hebben dit rapport CO₂ neutraal laten produceren.
Het FSC keurmerk staat voor een verantwoorde herkomst van het papier.

*Alle materialen zijn van hoge kwaliteit, ten dienste van een
lange levensduur. Geef je het rapport dus door als je hem uit hebt?
En als het uit elkaar valt van ál dat bladeren en écht op is... recycle hem dan alsjeblieft.*

een collectief goed

“Energie moet weer een collectief goed worden in plaats van een verhandelbaar product. Als het gaat om rechtvaardigheid is gelijke toegang voor een iedereen een basisvoorwaarde.”

Petra Luttink

number 5 foundation, © 2023

**www.numberfive.community
impact@numberfive.community**